

XIX. Yüzyıl Fakîhi Mısırlı Ahmed İbrâhim Bey'in Hayatı Eserleri ve İslam Hukukuna Katkısı

XIX. Century Fakih Egyptian Ahmed Ibrahim Bey's Life Works and Contributions to Islamic Law

Doktora Öğrencisi Mustafa Köseoğlu

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü,
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı,
mukoseoglu@hotmail.com

İstanbul Sabahattin Zaim University
Graduate Education Institute
Department of Fundamental Islamic Sciences
<https://orcid.org/0000-0003-4448-4070>
<https://ror.org/00xvwpq40>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü Article Types	Araştırma Research Article
Geliş Tarihi Received	12 Temmuz July 2024
Kabul Tarihi Accepted	23 Ekim October 2024
Yayın Tarihi Published	30 Aralık December 2024
Yayın Sezonu Pub Date Season	Aralık December
Sayı Issue	42
Sayfa Pages	151-198

Atf | Cite as

Köseoğlu, Mustafa. "XIX. Yüzyıl Fakîhi Mısırlı Ahmed İbrâhim Bey'in Hayatı Eserleri ve İslam Hukukuna Katkısı". *Usul İslam Araştırmaları Dergisi* 42 (Aralık 2024), 151-198.
<https://doi.org/10.56361/usul.1515346>

İntihal | Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir.

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Yayıncı | Published by

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
İstanbul Sabahattin Zaim University

Telif Hakkı | Copyright

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır.

Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Etik Beyan | Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. | It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Mustafa Köseoğlu).

Öz

Ahmed İbrâhim Bey (1874-1945) tarihleri arasında yaşamış modern dönemde İslam Hukuku'nun kanunlaştırma ve Kara Avrupası hukuk sistemine göre fıkıh birikimini düzenleme konusunda Mısır fıkıh ekolünün önde gelen simalarından birisidir. Hayatı boyunca çeşitli medreseler ve yükseköğretim kurumlarında İslam hukuku ve mukayeseli hukuk dersleri vermiştir. Özellikle yargılama usûl ve hukuku, aile hukuku (ahvâl-i şahsiyye), ticaret hukuku, vakıf ve miras hukuku dersleri okutmuştur Mısır medeni kanunu hazırlanırken kanunlaştırma komisyonlarında yer almıştır. İslam hukuku yerine Batı hukukunun iktibas edilmesine karşı çıkmış, bütün mezhepleri yeni bir bakış açısıyla ele alıp inceleyerek İslam hukukuna yeni bir soluk getirmiştir. Güncel dinî ve hukukî sorunların halledilebilmesi için her İslam ülkesinde asrın ihtiyacı ve insanların maslahatlarını önceleyen, dört mezhebin dışında diğer mezhep ve fakihlerin ictihadlarını bilen, maslahat ve makâsîd çerçevesinde onlardan istifade eden âlimlerin yanı sıra iktisat, sosyoloji ve tıp gibi sair ilimlerde de mahir olan, sabit ve donuk fikirli olmayıp ufku açık takva ehli bir fıkıh heyetinin kurulmasının önemini ilk defa belirten âlimlerdendir. Yetiştirmiş olduğu Muhammed Ebu Zehre, Ali el-Hafif ve Abdülvehhab Hallâf gibi öğrencileri, telif ettiği eserler ve kaleme aldığı makaleleriyle İslam Hukukunda tecdid akımının öncülerinden kabul edilmiştir. **Anahtar Kelimeler:** Ahmed İbrâhim Bey, İctihad, Taklid, İhtilâf, Kollektif İctihad

Abstract

Ahmed Ibrahim Bey is an Egyptian scholar and one of the most prominent recent Islamic jurists. He is considered one of the few jurists trained by the Islamic Ummah in the modern era. Throughout his life, he taught Islamic law and comparative law at various madrasahs and higher education institutions. In particular, he taught courses on trial procedure and law, family law (ahval-i personal law), commercial law, foundation and inheritance law. He took part in the codification commissions while the Egyptian civil code was being prepared. In order to solve current religious and legal problems, in every Islamic country, there are scholars who prioritize the needs of the century and the interests of the people, who know the ijtihaads of other sects and jurists outside the four sects, and who benefit from them within the framework of interests and purposes, as well as economics, sociology and medicine, etc. He was accepted as one of the pioneers of the tajdid movement in Islamic Law with his students such as Muhammed Abu Zehre, Ali el-Hafif and Abdülvehhab Hallâf, the works he compiled and the articles he wrote.

Keywords: Ahmed Ibrahim Bey, Ijtihad, Taqlid, Dispute, Collective Ijtihad.

فقيه القرن التاسع عشر أحمد إبراهيم بك المصري : حياته وأعماله وإسهاماته في التشريع

الإسلامي

الملخص

أحمد إبراهيم بك عالم مصري، يعد أحد أبرز الفقهاء الإسلاميين المعاصرين، ويعتبر من الفقهاء القلائل الذين خرجتهم الأمة الإسلامية في العصر الحديث، قام طوال حياته بتدريس القانون الإسلامي والقانون المقارن في مختلف المدارس ومؤسسات التعليم العالي، وقدم دورات في أصول المحاكمات وقانون الأحوال الشخصية، والقانون التجاري، وقانون الوقف، والميراث. وشارك في اللجان التشريعية المكلفة بإعداد قانون الأحوال الشخصية المصري. وقد عرف بمعارضته لاعتماد القوانين الغربية بديلاً عن الشريعة الإسلامية، وقد أسهم بدور ملحوظ في تجديد الفقه الإسلامي عبر تناوله للمذاهب الفقهية بنظرة جديدة ومستقلة، وقد أشار إلى أهمية تشكيل لجان فقهية في كل بلد إسلامي تتمتع بالأصالة والتمكين العلمي في المذاهب الفقهية الأربعة وخارجها، إلى جانب اطلاعها العميق على علوم العصر من اقتصاد وطب وعلم اجتماع، وذلك بغية الجواب على المستجدات الفقهية والإشكالات القانونية الراهنة، وهذا كله -إلى جانب مؤلفاته ومقالاته العلمية- جعله يحتل مكانة مرموقة كأحد رواد حركة التجديد الفقهي مع مجموعة من طلابه أمثال محمد أبو زهرة، وعلي الحفيف، وعبد الوهاب خلاف وغيرهم.

الكلمات المفتاحية: أحمد إبراهيم بك، الاجتهاد، التقليد، الخلاف، الاجتهاد الجماعي.

Giriş

XX. yüzyıl İslam ülkelerinin hem fiilen ve hem de kültürel olarak Batı işgali ve sömürüsüne maruz kaldığı bir dönemdir. Buna karşılık İslam ümmetinin ilim ve fikir sahibi düşünür ve ilim adamları İslamî çözümler bulma konusunda can-hıraş bir çaba içine girmiştir. Mısır bu mücadelenin en yoğun yaşandığı yerlerin başında gelir. İslam Hukukunu Batı Hukuk sistematiğine göre ele alıp düzenleme ve Batı'dakine benzer kanun çıkarma faaliyetleri ve bu sırada sadece belli bir mezhebe bağlı kalmadan İslam Hukukunu oluşturan tüm mezheplerin görüş ve çözüm önerilerinden istifade etme anlayışı ilmî muhitlerde sıkça dile getirilmiştir. İşte bu faaliyetler içerisinde öne çıkan ilim ve fikir insanlarından birisi de Ahmed İbrahim Bey'dir. Çalışmamız bu kıymetli ilim adamını, fikir ve düşünceleri ile hukuk anlayışını tespit etmeyi amaçlamaktadır.

Mısır âlimlerinden olan ve hayatı boyunca çeşitli medrese ve yükseköğretim kurumlarında İslam Hukuku ve mukayeseli hukuk dersleri veren Ahmed İbrâhim Bey, aile hukuku (ahvâl-i şahsiyye), ticaret hukuku, vakıf ve miras hukuku gibi çeşitli hukuk alanlarında dersler vermiştir. Mısır medeni kanunu hazırlanırken kanunlaştırma komisyonlarında yer alan Ahmed İbrâhim Bey, İslam Hukuku yerine Batı Hukukununun iktibas edilmesine karşı çıkmıştır. Ayrıca bütün mezhepleri yeni bir bakış açısıyla ele alıp incelemiş güncel dinî ve hukukî sorunların halledilebilmesi için icihadın önemine vurgu yapmıştır. Bununla beraber her İslam ülkesinde asrın ihtiyacı ve insanların maslahatlarını önceleyen, dört mezhebin dışında diğer mezhep ve fakihlerin icihadlarını bilen, maslahat ve makâsîd çerçevesinde onlardan istifade eden âlimlerin yanı sıra iktisat, sosyoloji ve tıp vd. ilimlerde mahir olan, sabit ve donuk fikirli olmayıp ufku açık takva ehli bir fıkıh heyetinin kurulmasının önemini ilk defa belirten âlimlerden olmuştur.

Medresetü'l-kazâi's-şer'î okulunda yetiştirdiği talebeleri ile bir ekol olmuş ve bir devre damgasını vurmuş büyük bir âlimdir. Klasik İslam Hukuku sistematiği yerine modern tasnifi esas alan bir metot benimsemiştir. Talebelerinin hepsi Mısır, Irak, Suriye, Sudan, Libya vd. kanunlaştırma faaliyetlerinde aktif görev almıştır.

1. Hayatı

1.1. Adı, Doğumu ve Ailesi

Tam ismi Ahmed b. İbrâhim İbrâhim el-Hüseynîdir. Soyu baba tarafından Hz. Hüseyin b. Ali'ye ulaştığına dair aile kütük şeceresi Kahire'deki eşraf sicillerinde kayıtlıdır.¹ Babası eş-Şeyh İbrâhim İbrâhim Ezher âlimlerindir. Aslen Mısır'ın 80 km. kuzeyinde yer alan eş-Şarkıyye vilâyetinin merkezi olan Zekâzık kentindedir. Ahmed İbrâhim Beyin ailesi, babasının görevi sebebiyle Kahire'ye; Ezher Üniversitesi'nin yakınlarında yer alan Bâtıniye mahallesine göç etmişlerdir. Ahmed İbrâhim Bey, 30.1.1874 yılında burada doğmuştur.²

1.2. Eğitim Hayatı

1.2.1. Eğitim Aldığı Okullar

Ahmed İbrâhim Bey ilmî bir ortamda dünyaya gelmiş ve küçüklüğünden itibaren babası vesilesiyle birçok ilim meclislerine katılmıştır. Daha küçük yaşlarında iken Kur'ân-ı Kerîm'i hifzetmiş ve eğitimini Medresetü'l-akkadîni'l-ibtidâiyyeti'l-emiriyye okulunda (1897/1314) almıştır³. Bu okulda klasik medreselerden farklı bir anlayış ve sistemle eğitim verilerek dini ilimlerin yanı sıra sosyal ve fen bilimleri de okutulmaktaydı. Ahmed İbrâhim Bey bu okuldan mezun olduktan sonra Ezher Üniversitesi'ne kaydoldu.⁴ Ezher Üniversitesi'nin o zamanlardaki sistemine göre öğrenci fakülteye kaydolduktan sonra göreceği dersleri, okuyacağı kitapları ve bu dersleri verecek hocayı kendisi seçmekteydi. Şayet iyi bir hoca bulamaz ise sahili olmayan bu denizde boğulup gitmekteydi. Yoklama alınmadığı için öğrencinin derse katılıp katılmadığını kimse bilmediği gibi yıl sonunda sınav yapılmadığı için de öğrencinin eğitim aldığı derslerde başarılı olup olmadığı da bilinemiyordu.⁵

1 Ahmed İbrahim Bey, *Mecmâ'atü makâlât ve buhûs*, thk. eş-Şeyh Eşref Sa'ad el-Ezherî vd. (Kahire: Daru'l-fulk, 1439/2017), 1/9.

2 Hayreddin Zirikli, *el-A'lâm* (Beirut: Daru'l-malâyîn, 2002), 1/90; Ömer Rıza Kehhale, *Mu'cemü'l-müellifîn* (Beirut: Müessetü'r-risâle, 1414/1993), 1/86; Abdulfettah Ebu Gudde, *Terâcimü sitte min fukahâ'i'l-'âlemi'l-İslâmi fi'l-karni'r-râbi' 'aşer ve âsârühümü'l-fikhiyye* (Halep: Mektbetü'l-matbuâtü'l-İslâmiyye, 1417/1997), 111; Dr. Osman Şebîr, *Ahmed İbrahim Bey fakîhü'l-asr ve müceddidi sevbi'l-fikhi fi Mısır*, (Dimeşk: Daru'l-kalem, 2010),25.

3 Ebu Gudde, *Terâcim*, 113; Şebîr, *Ahmed İbrahim Bey*, 24.

4 Şebîr, *Ahmed İbrahim Bey*, 25.

5 Bedreddin en-Na'sânî el-Halebî, *et-Ta'limü ve İrşâd*, (Kahire: Daru'l-kâdirî, 1429/2008), 243.

Ahmed İbrâhim Bey kendisine hoca olarak yenilik hareketinin öncülerinden Şeyh Muhammed Abduh'u (1849-1905) seçti. Ondan dersler aldı. Daha sonra (1893-1894) ders yılı döneminde Ezher Üniversitesi'nden Daru'l-ulûm'a (Kahire muallim mektebi) kayıt yaptırdı.⁶ Bu okuldan 1897 yılında şehâdetü'l-âlemiyye/ uluslararası diploma ile birincilikle mezun oldu. O dönemde "Daru'l-ulûm" devlet okullarına İslami ilimler ve Arap dili muallimleri yetiştiren üniversite konumundaydı. Ders arkadaşları arasında Abdülvehhab en-Neccâr (1862-1941), Abdülaziz Çâvîş (1876-1929), Hasan Mansur Bey (1870-1929) ve Şeyh Muhammed İzzü'l-Arab (1871-1934) gibi Mısır'ın önde gelen âlimleri vardı.⁷

1.3. Hocaları

Ahmed İbrâhim Bey başta babası Ezher hocası Şeyh İbrâhim İbrâhim olmak üzere devrin önde gelen âlimlerinden istifade etti. Hocalarının en meşhurları; Şeyh Muhammed Abduh (1849-1905), Şeyh Hasan et-Tavîl (1834-1899) ve Şeyh Ahmed Miftah (1808-1911)dır.⁸

Ahmed İbrâhim Bey hocaları içerisinde en çok Muhammed Abduh'un yenilik fikirlerinden etkilendi. Özellikle kanunlaştırma komisyonlarında, kaleme aldığı kitap ve ilmî makalelerinde, güncel meselelerin çözümünde, maslahata riayet edilmesi ve insanların ihtiyaçlarının giderilmesi ve kolaylaştırılması hususlarında bir kısım meselelerde dört mezhebin yeterli olmadığını ifade ederek bunların dışında Zahiriyye, Zeydîyye, İmâmiyye ve İbâziyye gibi farklı mezheplerden hatta münferit müçtehitlerden istifade etmenin gereğini ifade etti.⁹

1.4. Öğrencileri

Ahmed İbrâhim Bey birçok kurumda eğitim görevlisi olarak çalıştığından dolayı özellikle hukuk ve şerî'at fakültesinde binlerce öğrenci yetiştirmiştir. Öğrencileri arasında en meşhurları şunlardır:

6 Ebu Gudde, *Terâcim*, 113; Ahmed İbrahim Bey, *Mecmâ'atü makâlât ve buhûs*, 1/10.

7 Şebîr, *Ahmed İbrahim Bey*, 27-29.

8 Şebîr, *Ahmed İbrahim Bey*, 30-33.

9 Şebîr, *Ahmed İbrahim Bey*, 32.

1.4.1. Abdulvehhâb Hallâf¹⁰ (1888-1956)

Meşhur bir âlim ve İslâm hukukçusu Abdulvehhâb Hallâf (1888-1956), Ahmed İbrâhim Bey'in önde gelen öğrencilerinden olup Medresetü'l-kazâi's-Şer'î'de Ahmed İbrâhim Bey'den fıkıh dersleri okumuştur. 1915 yılında mezun olmuştur. Mezun olduktan sonra da Ahmed İbrâhim Bey'le alakası devam etmiştir. Medresetü'l-kazâi's- şer'îyye ve Kahire Üniversitesi hukuk fakültesine atanmasında Ahmed İbrâhim Bey'in katkısı olmuştur. Hocası hakkında şöyle demiştir:

Benim büyük üstadım Ahmed İbrâhim Bey:

Hayatınızı meyveleri güzel, gölgesi daimî mübarek bir ağaç gibi kırk sene İslam hukukuna hizmetle geçirdiniz. Aklınızı taassubun kölesi olmaktan hürriyetine kavuşturmanız, onu donukluğun esaretinden salıvermeniz, öğrencilerinize özgür araştırma ruhunu ve doğru tenkit yeteneğini aşılamanız, Sünnî ve diğer Müslüman mezhepleri arasındaki dengeyi sağlamanız size yeter. Zira hakikat tek bir kişiyle sınırlı değildir. Allah bu lütfü dilediğine verir.

Fıkıh araştırmalarına güzel bir açıklama ve belagat üslubu giydirmeniz, Hukuk Fakültesi'ndeki hukuk araştırmalarıyla bağlantısını güçlendirmeniz, böylece İslam hukuku ile kanun arasında mukayese ve karşıtlıkların kapılarını aralamanız, hukukçulara pak şer'at'in hazinelerinden taze tatlı su kaynağı akıtarak yeni bir ufuk açmanız yeter.

Varislerinize miras olarak maddi bir zenginlik bırakmadıysanız da Müslümanların hazinesi olacak bir servet bıraktınız şöyle ki: Adliye ve hukuk fakültesinden mezun olan çocuklarınız, kitaplarınız, araştırmalarınız, fetvalarınız ve dersleriniz; her araştırmacının değer verdiği bir zenginlik, âlimler ve araştırmacılar arasında senin hatıranı ölümsüzleştirdiler, sizin gibi kalan ve olan kimse ölmemiştir. Sizin ilminiz gibi ilmini insanlara miras bırakan kişinin ameli kesilmemiştir. Allah da sizi rahmetine daldırsın ve size en iyi mükâfatı versin.¹¹

1.4.2. Ali el-Haffif¹² (1891-1978)

Özellikle özel hukuk alanındaki çalışmalarıyla tanınan Ali el-Haffif, İslâm hukuk usûlü ve tatbikatı alanındaki araştırmalarıyla çağdaş İslam hukukçularının önde gelenleri arasında yer alır. Medresetü'l-kazâi's-Şer'î'ye'de Ahmed İbrâhim Bey'den fıkıh dersleri alarak 1915 yılında mezun oldu. *Ahkamü'l-muamela-*

10 Abdülmün'im Hallâf, "Abdulvehhâb Hallâf" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 1/286.

11 Şebîr, *Ahmed İbrahim Bey*, 84.

12 Mehmet Akif Aydın, "Ali el-Haffif", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 4/395.

ti'ş-şer'iyye isimli meşhur eserini Rahmi Yaran “*İslam Hukukuna Göre Hukuki İşlemler ve Hükümleri: Eşya ve Borçlar Hukuku*” adıyla tercüme etmiştir. Söz konusu eseri Türkiye Diyanet Vakfı tarafından 1.12.2020 tarihinde yayınlamıştır.

1.4.3. Muhammed Ebû Zehre¹³ (1898-1974)

Muhammed Ebû Zehre son dönem İslam Hukuku alanındaki çalışmalarıyla tanınan çok yönlü âlimlerinden biridir. 1916'da Medresetü'l-kazâi'ş-şer'î'de Ahmed İbrâhim Bey'den İslam Hukuku dersleri almıştır. Hocası hakkında kaleme aldığı makalesinde: “*Şamlı imam fakih allâme İbn Âbidîn'den*¹⁴ (ö.1251/1836) sonra *Şeyh Ahmed İbrâhim gibi bir fakih gelmemiştir*”¹⁵ demiştir.

Eserlerinde klasik İslam hukuku sistematığı yerine modern tasnifi esas alan bir metod benimsemiş, bu yöndeki çalışmaları teşvik etmiştir. Mezhepleri birbirine yaklaştıracığını, ihtiyaç halinde hepsinden faydalanmaya kapı aralayacağını, hukukla meşgul olanların İslâm hukukunun kavram ve teorilerini anlamasını, teoriyle pratik hayat arasında bağlantı kurmasını kolaylaştıracığını düşündüğü bu metoduizlemesinde özellikle hocası Ahmed İbrâhim Bey'in, derslerini dört mezhebin yanı sıra İmâmiyye, Zeydiyye, Zâhiriyye ve İbâziyye ile modern hukuk ve İslâm hukukunu mukayeseli bir şekilde işleminin etkili olduğunu bizzat kendisi söylemektedir.¹⁶

1.4.4. İbrâhim Desûkî Abaza Paşa (1889-1953)

Ahmed İbrâhim Bey'den hukuk fakültesinde dersler aldı. Mısırda birçok defalar sosyal dayanışma (1942-1942), ulaştırma ve iletişim (1944-1948), dışişleri (1948-1949) ve son olarak evkâf bakanlığı (1949) yaptı. “el-Gazâlî Abaza” veya “Desûkî Abaza” adlarıyla Mısır gazete ve dergilerinde ulusal siyasî makaleler yayınladı. “Arap yazarlar gurubu” olarak bilinen bir edebiyat hareketini kurdu. Hocası Ahmed İbrâhim Bey hakkında kaleme aldığı makalesinde şöyle demiştir:

13 Saffet Köse, “Muhammed Ebû Zehre”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 30/517-520.

14 Ahmet Özel, “İbn Âbidîn, Muhammed Emîn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 29/292-293.

15 Ahmed İbrahim Bey, *Turuku isbâti'ş-şer'iyye maa ihtilâfi'l-mezâhibi'l-fikhiyye ve sûki'l-edilleti ve muvâzeneti beyneha sümme mükârenetü bi'l-kânun ve muallakan aleyhi bi ahkâmi'n-nakz* (Mısır: Matbaatü'l-Kâhiredi'l-hadis li'ttibâa, 1405/1985), 6.

16 Saffet Köse, “Muhammed Ebû Zehre”, 30/517-520.

Çocukluğumdan gençliğime kadar üç aşamalı eğitimimde en çok onun hocalığıyla bahtiyarım -Allah rahmet eylesin- ve yetiştiğimden bu yana bu ilişki beni derinden etkiledi ve her zaman onun üzerimde rehberliğinin avantajını hissettim. Ona olan saygım, ilmîne ve takvasına olan hayranlığım, ruhu ve düşünce tarzının yüceliği, onu en iyi bir rol model edinmemi sağladı....

Hayatımı şerî'atın sırlarını keşfetmeye, onun incelik, özellik ve birikimlerini ve onu diğer kanunlardan ayıran şeyleri ortaya çıkarmaya adadı. İslam âlimlerinin araştırmalarında yer alan doktrinleri, görüşleri, inanç ve delil yollarını, tefsir ve te'vîl yöntemlerini ve mezheplerdeki farklılıkları karşılaştırıp sonra diğer dinlerdeki durumlarını açıkladı. İşte tüm bunlar, karmaşıklığın basitleştirilmesi ve üstesinden gelinmesiyle; şeriatın zorlu nazariyelerini, bu kadar kapsamlı ve detaylı olarak ele alıp mukayese edilmelerini kaldıramayan genç yaştaiken, bizi anlamaktan alıkoyan kuruluşun izini bile fark etmedik.

Profesörler, akademisyenler ve din adamları arasında emsalsiz örnek bir şahsiyetti. Belki de hepsi arasında ideal ve nadir bir modeldi.¹⁷

1.5. Ahmed İbrâhim Bey'in Memuriyet ve Görevleri

Ahmed İbrâhim Bey, birçok akademik görevler üstlenmiştir. Dersler vermiş, okutmuş ve kitaplar telif etmiştir. Medrese, Üniversite ve Derneklerin öğretim ve idarî kadrolarında yükselmiştir. Sayısız şer'î, kanunlaştırma ve Arap dili vd. komisyonlarda görev aldı.

Şeyh Ahmed İbrâhim Bey, Medresetü'n-nasiriyye, Medresetü re'si't-tîn es-seneviyye ve el-Medresetü's-seniyye li'l-benât bu medreselerde (1897-1906) Mısır'ın yüksek tabakalı gençlerine dersler verdi.¹⁸ Bu medreselerde Arapça dili ve edebiyatı, Allah'a davet, Ahlak dersleri verdi. 1906 yılında eğitim görevlisi olarak Medresetü'l- hukuk'ta bir yıl İslam Hukuku dersleri verdi. Buradan Medresetü'l-kazâ-i'ş-şer'î'ye nakledildi. 1924 yılında tekrar Medresetü'l-hukuk'ta doçent olarak, daha 1930 şer'î at kürsüsü profesörü olarak 1933 yılında Hukuk fakültesi dekan yardımcılığına atandı. 1934 yılında bu görevinden emekliye ayrıldı. Ancak üniversitenin doktora bölümünde profesör olarak kaldı ve ölümüne kadar burada yarı zamanlı olarak çalışmaya devam etti. Ezher Üniversitesi Şerî'at Fakültesi ihtisas bölümünde dersler verdi.¹⁹

17 İbrahim Desûki Abaza, "eş-Şeyh Ahmed İbrahim", *Mecelletü'r-risâle* 13/642, (1945), 44-45.

18 Şebîr, *Ahmed İbrahim Bey*, 46-47.

19 Şebîr, *Ahmed İbrahim Bey*, 84.

1.6. Şahsiyet ve Aile Kanununu Değiştirme Komisyonu Üyeliği

25 Ekim 1926'da Mısır hükümeti, ahvâl-i şahsiyye/şahıs-aile kanunlarını değiştirmek ve bunu sadece Hanefî mezhebinin hükümleriyle sınırlandırmak için bir komisyon oluşturdu. Bu komisyon üyelerinin çoğu İslam'da teccidin gerekliliğini savunan kimselerdi. Ezher şeyhi Şeyh Muhammed Abduh ve Ahmed İbrâhim Bey'de bu komisyonun üyelerindendi. Ancak bu komisyon birçok meselede asrın ihtiyaçlarına cevap verme, insanların maslahatına uygun kararlar alma noktasında ve Hanefi mezhebi dışına çıkma gereğini görünce faaliyette bulunamadan sonra 1 yıl içinde dağılmıştır.

Bu komisyon 1937'de yeniden oluşturulmuş ve Ahmed İbrâhim Bey'de yine bu komisyonda yer almıştır. Bu komisyon bir mezhebe bağlı kalmaksızın diğer fıkıh mezheplerinin hepsini temsil ederek diğer mezheplerden birçok hükümler almıştır. Bu komisyon tarafından miras hukuku, vasiyet ve vergi hukuku dâhil olmak üzere birçok kanun maddeleri çıkarılmıştır.

Ahmed İbrâhim Bey, bu komisyondaki rolü hakkında şöyle demiştir: *“Bu komisyonun kurulmasından tam on yıl önce, yani 1927'de teccid için çağrıda bulundum ve bu çağrım gerçekteşti... ve ben de bu komitenin üyesi olduğum için memnuniyet duyuyorum...”*²⁰

1.7. Karşılaştırmalı Hukuk Lahey Konferansına Katılması

Ahmed İbrâhim Bey, karşılaştırmalı hukuk alanındaki fikirlerini sunmak üzere önde gelen hukukçularla birlikte 1932 Lahey Hukuk Konferansı'na katılmaya davet edildi. Dr. Ali Bedevî, Ahmed İbrahîm Bey'in metnini Fransızcaya tercüme ederek sundu. Lahey Hukuk Konferans yetkilileri Ahmed İbrâhim Bey'in önemli bir hukukçu olarak gördüklerinden bir yıl sonraki konferansa 1946'da davet etmişlerdir. Ancak Ahmed İbrâhim Bey vefâtı sebebiyle konferansa katılamamıştır.²¹

20 Şebîr, *Ahmed İbrahim Bey*, 75.

21 Şebîr, *Ahmed İbrahim Bey*, 77.

1.8. Arap Dili Akademi Üyeliği

Ahmed İbrâhim Bey, 1942 yılında diğer beş üye arasından Arap Dil Akademisi üyeliğine seçildi. Kendisi ve Dr. Ali Tefkî Şuşa, üyeliğe seçilen ilk iki akademi üyesi oldu. Merhum Ahmed İbrâhim Bey'in 1942'den 1945'e kadar Akademisi'nin aktif bir üyesi olarak geçirdiği kısa süreye rağmen, Kur'an-ı Kerim sözlük komisyonu başta olmak üzere tıp terminoloji, mühendislik, haritacılık ve mimarlık kurulu gibi bir dizi bilimsel kurullara çok aktif bir şekilde katkıda bulunmuştur.²²

Profesör Abdülaziz Fehmi'nin Arapça Alfabe yerine Latin Alfabesi kullanılmasına ilişkin teklifini Arap Dil Akademisi'nde reddeden ilk kişi Ahmed İbrâhim Bey oldu. Profesör Ali el-Carim Bey'in Arapça Dilini kolaylaştırma önerisini kabul etmeyen en önemli kişi yine Ahmed İbrâhim Beydir.

1.9. Gazeteciliğe Katkıları

Ahmed İbrâhim Bey, uzmanlık ve entelektüel ilgi alanları ile ilgili tüm konularda kalemle dinî makaleleriyle gazete ve dergilerde yorumlarda bulunmuş, ilk yazılarında sosyal reformun lideri Şeyh Muhammed Abduh'u desteklemiş ve onunla aynı zamanda yazışmıştır. Mısır gazetelerinden birinde yayımlanan makalelerinden birinin Osmanlı Devleti tarafından atanan Mısır Kadısı Kadı Seyyid Yahya tarafından Türkçeye çevrilmesi ve Türkçe dergilerde yayımlanması dikkat çekmektedir. Bu makale daha sonra Mısırlı biri Türkçe okuduğu bu makaleyi çok beğenmiş orijinalinin Arapça olduğunu bilmeden tekrar Arapçaya tercüme etmiştir.²³

1.10. Müslüman Gençlik Derneği'ndeki Rolü

Ahmed İbrâhim Bey, Müslüman gençlikte İslam'ın ruhunu, öğretilerini, direktiflerini yeniden canlandırmayı ve Müslümanları Batılının kültürünün istilasından korumayı amaçlayan reformcu bir kültürel dernek olan Müslüman Gençlik Derneği'nin kurucuları arasında yer aldı. Misyonerlere ve dinsizliğe karşı faaliyet yürüten Ahmed İbrâhim Bey bu derneğin aktif yönetim kurulu üyesiydi, kültürel

22 Şebîr, *Ahmed İbrahim Bey*, 71.

23 Şebîr, *Ahmed İbrahim Bey*, 67.

ve manevi denetimi de vardı, fetva görevini de üstlendi, ardından genel temsilci olarak seçildi. 1941’de (ölümüne kadar) bu dernekte görevlerini yerine getirdi.²⁴

2. Eserleri

Ahmed İbrâhim Bey çok sayıda İslam Hukukuyla ilgili kitap ve ilmî makaleler kaleme almıştır.

2.1. Mülahasan dürûsi’s-şerî’ati’l-İslâmiyye (Mülahasan mürşidi’l-hayrân)

Bu eser Muhammed Kadri Paşa (ö.1306/1888) tarafından İslam Hukukunun kanunlaştırma çalışmalarının taslak olarak hazırlanan *Mürşidü’l-hayrân*’ın muhtasarıdır. Ahmed İbrâhim Bey bu eseri hukuk fakültesinin 1. Sınıf öğrencilerine 1906-1907 eğitim dönemi için kaleme almıştır. Kahire vâiz matbaasında basılmıştır.

2.2. eş-Şerî’atü’l-İslâmiyye

Sekiz cilt olarak kendisinin telif etmek istediği eserin bazı kısımları yayınlanmıştır. Eserin 5. ciltinin 1. bölümünü oluşturan *Ahkâmü’l-ahvâli’s-şahsiyye fi’s-şerî’ati’l-İslâmiyye* 1925, 1930 ve 1938 yıllarında 416 sayfa olarak basılmıştır. Eser, Ahmed İbrâhim Bey’in oğlu Vasıl Alaaddin Ahmed İbrâhim tarafından genişletilmiş ve *Ahkâmü’l-ahvâli’s-şahsiyye fi’s-şerî’at’l-İslâmiyye ve’l-kanun* ismiyle 5. bs. 1087 sayfa olarak Kahire (2003/1424) Matâbiu Dârü’l-Cumhuriyye li’s-Sahâfe’de yayınlanmıştır.

Besinci cildin ikinci bölümü *el-Murâfaat* ise 1920 yılında basılmıştır. Daha sonra ise Ezher Üniversitesi Şerî’at Fakültesi tahassus bölümü öğrencileri için ders kitabı olacak şekilde muhtasar olarak *Turuku’l-kazâ fi’s-şerî’at’l-İslâmiyye* ismiyle (1928) yılında Matbaatü’l- futuhü’l-edebiyeye yayınlanmıştır.

24 Şebîr, *Ahmed İbrahim Bey*, 76.

2.3. el-Muâmelâtü's-şer'iiyeti'l-mâliyyeti

Bu eser²⁵ İslam Hukukunda mal, ticarî akitler, vasiyet ve vakıf ahkâmının konularını ele alır. 1936 yılında Kahire, Matbaatü's-selefiyye'de basılmıştır.

2.4. el-Cerâim ve ecziyetüheş'-şer'iiye

Bu çalışma İslam ceza hukuku ile ilgili muhsasar bir risâledir. 24 sayfa olarak 1936 yılında Kahire, Matbaatü's-selefiyye'de basılmıştır.

2.5. Ahkâmü'l-mer'e fi's-şerî'i'l-İslamiyye

Bu kitap Medeni hukukun şahıs hukuku kısmıyla ilgilidir. Ahmed İbrahim Bey ağırlıklı olarak Medeni hukuk alanında çalışmalar yapmıştır. Söz konusu eser Kahire üniversitesinin yayınladığı *kanun ve iktisad dergisinde* birçok defalar yayınlanmıştır. Eserin ilk bölümü II. sayısında 1936 yılında, ikinci bölümü ise V. Sayısında neşredilmiştir. Eser 126 sayfadır.

2.6. Ahkâmü'l-vakfi ve'l-mîrâs

Bu eser Medeni hukukun bölümlerinden olan miras hukuku ve eşya hukukunun bölümlerinden olan vakıf konularıyla ilgili ders kitabı olarak hazırlanmış olup 3 bölümden oluşmaktadır. Vakıf bölümü 183, miras ve hükümleri 97 ve vakıfta velâyet 32 sayfadır. 1938 yılında Kahire, Matbaatü's-selefiyye'de basılmıştır.

2.7. İlmu usûl'il-fıkh

Bu eser ilk kısmı fıkh usulü 175 sayfa diğer kısmı ise *Tarihu Teşri'il-İslâmî* isimli eseri 48 sayfadır. Öğrencilerine ders notu olarak yazmıştır. 1939 yılında Kahire'de, Daru'l-ensâr tarafından yayınlanmıştır.

25 Mısır hukuk sisteminde medeni hukuk iki kısma ayrılır. Muâmelatü'l-mâliyye ve ahvalü's-şahsiyye. Muâmelatü'l-mâliyye kısmında borçlar ve eşya hukuku konuları vardır. Ahvali şahsiyede ise aile, miras ve şahıs hukuku yer alır.

2.8. Ahkâmü'l-hibe ve'l-vasîyye ve tasarrufâtü'l-marîz

Bu kitap Medeni hukukun borçlar hukuku alanıyla ilgili bir çalışmadır. Hibe ve vasiyyet tek taraflı borç doğuran tasarruflardır. Hastanın tasarrufları ise şahıs hukuku ile ilgilidir. Eser, Kahire Daru'l-ulum matbaasında 1939 yılında basılmıştır.

2.9. Turuku'l-isbâti's-şer'îyye ma'a beyâni ihtilâfi'l-mezhîbi'l-fıkhiyye

Bu eser yargılama hukuku ile ilgilidir. Yargılama hukukundaki ispat, ispat araçları ve delillerini ele almaktadır. Müellifin en önemli eserlerindedir. Ezher ve Kahire Üniversitelerinin ders kitabı olarak okutulmuştur. Söz konusu kitap 561 sayfa olup 1939 yılında Kahire, Matbatü'l-hadîse'de basılmıştır. Aynı zamanda bu eser Ahmed İbrahim Bey tarafından ders notu olarak hukuk fakültesi öğrencilerine okutulmak üzere özetlenmiştir. 34 sayfa olarak 1943 yılında Mecelletü'l-hukuk'ta neşredilmiştir. 1985 yılında 3. Baskısı yapılmıştır. Eser son olarak Ahmed İbrâhim Bey'in oğlu Vasıl Alâeddîn Ahmed İbrâhim tarafından Mısır anayasa mahkeme kararları vd. bazı mahkeme kararlarının eklenmesi suretiyle 2013 yılında el-Mektebetü'l-ezheriye li't-türas yayınları arasında basılmıştır.

2.10. Ahkâmü't-tasarrufât ani'l-gayri bi-tarîki'n-niyâbe

Bu eser Medeni hukukun şahıs hukuku alanının bir kısmıyla ilgilidir. 280 sayfa olarak Kahire daru'l-ulum matbaasında 1940 yılında basılmıştır.

2.11. el-Vasiyyetü ve beyânü ahkâmiha fi's-şerî'a'l-İslamiyye ma'a arz-ı ârâi'l-fukahâ fi cemi'i'l-mesâili ve edilletihâ

Karşılaştırmalı olarak İslam vasiyyet hukuku ilgili olan bu eser 104 sayfa olarak Kahire, Mektebetü Vehbe matbaasında 1942 yılında basılmıştır.

2.12. el-Mevârisü ilmen ve amelen

Medeni hukukun alt dalı olan miras hukukunu ele alan bir çalışmadır. Kahire'de 1942 yılında basılmıştır.

2.13. el-Vasiyye

Borçlar hukukunun bir alt konusu olan vasiyet konusu müstakil bir kitap halinde hazırlanmıştır. Kahire'de 1942 yılında basılmıştır.

2.14. el-Vakf ve beyânü ahkâmiha ma'a arz-ı ârâ'i'l-fukahâ fi'l-mesâili'l-hilâfiyyeti ve'l-müvâzeneti beynehâ

Vakıf hukuku eşya hukukunda ele alınmaktadır. Mısırdaki vakıflar büyük önem taşımaktadır. Câmiler, tekke ve zâviyeler, okullar, yurtlar, han ve başka pek çok kurumlar vakıf olması sebebiyle günceldir. Bu yüzden vakıf hükümlerinin iyi bilinmesi gerekir. Vakıf hukukuna dair önemli çalışmalardan birisi de bu eserdir. Kahire'de Mektebetü Vehbe matbaasında 1943 yılında 460 sayfa olarak basılmıştır. Eser *Mevsûatu ahkâmi'l-vakf ale'l-mezâhibi'l-erbaa* Ahmed İbrâhim Bey'in oğlu, Vâsıl Alâeddin Ahmed İbrâhim. Tarafından genişletilerek Kahire Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türas, 2009 yılında 343 sayfa olarak yeniden basılmıştır.

2.15. el-İltizâmâtü fi's-şer'î'l-İslâmiyyi

Borçlar hukuku Arapça iltizâmât şeklinde de ifade edilmektedir. Medeni hukuku en önemli bölümü borçlar hukukudur. Hukuk fakültesi öğrencilerine ders kitabı olarak hazırlanan bu eser ilk defa Kahire, Mektebetü Vehbe matbaasında 1945 yılında basılmıştır. Daha sonra Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türas'da 2009 yılında 231 sayfa olarak yeniden basılmıştır.

2.16. Mecmûatü makâlât ve buhûsi'l-allâme Ahmed Bey İbrâhim

Ahmed İbrâhim Bey'in İslam Hukuku'nun birçok konularına dair çok kıymetli makale ve araştırmalarından oluşmaktadır. Aynı zamanda kanunlaştırma faaliyetlerin de ele alındığı önemli bir kaynak eser niteliğindedir. Son cildinde Arapdili ve Edebiyatı ile ilgili makaleleri de yer almaktadır. Bu eser 4 cilt halinde Eşref Sa'd el-Ezherî tarafından tahkik edilerek Kâhire, Dârü'l-fulk yayınevi tarafından (2017/1439) basılmıştır.

3. İslam Hukukuna Katkı ve Görüşleri

Ahmed İbrâhim Bey hayatını İslam Hukukuna vakfetmiş büyük bir hukukçudur. Yetiştirdiği öğrenciler, kaleme almış olduğu eser, makale ve İslam Hukukuna kattığı orijinal fikirleriyle tanınmaktadır. Abdülfettâh Ebû Gudde (1917-1997) bu hususu şöyle ifade eder:

Sen her ne kadar varislerine mal olarak alacakları bir servet bırakmadın ama Müslümanların alacakları büyük bir servet bıraktın. Zira senin çocukların medresetü’l-kazâ ve hukuk fakültesinden mezun oldular. Senin kitapların araştırma, fetvâla ve konferansların: her bir araştırmacının iftihar ettiği bir servettir. Onlar senin ismini araştırmacı ve âlimler arasında ölümsüz kılacaktır. Bıraktığı şeyler senin bıraktığın gibi olan kimse ölmemiştir. Senin ilmin gibi insanlara ilim bırakan kişinin ameli kesilmemiştir. Allah seni rahmetine daldırsın ve sana hayırlı mükâfatını versin.

Bu büyük fakih, İmâm ve her ilimde maharet sahibi âlim (Ahmed İbrâhim Bey) Mısırda İslam hukukunun üslubunu usûl, lügat yönüyle ve İslam mezheplerini karşılaştırma yaparak, beşerî kanunlarla muhakeme ederek teccide başlayan kişidir.²⁶

Ahmed İbrâhim Bey muamelat, miras ve aile hukuku vd. İslam Hukuku ile ilgili konulardaki görüşlerinden tesbit ettiğimiz bazılarını ele aldık. Kanaatimize göre Ahmed İbrâhim Bey’in görüşlerinin tesbiti ve incelenmesi daha geniş araştırmalara ihtiyaç duymaktadır.

3.1.Kanunlaştırma Hakkında Kanunlaştırma, XVIII. Yüzyıl Sonlarına Doğru Avrupa’da Başlatılan Bir Hukuk Hareketidir

Ahmed İbrâhim Bey Mısır’da birçok kanunlaştırma komisyonlarında görev almış tecrübeli bir fakihdir. Yapmış olduğu bu görevlerin ve icra etmiş olduğu faaliyetlerin topluma olan müsbet tesirlerini bizzat müşahede etmiştir. İslam Hukukunun işlevselliğini ve toplumun ihtiyaç ve problemlerini çözmek için İslam ülkelerinde Şer’î kanunlaştırmaların yapılmasını ve heyetler kurulmasını ilk defa dile getirmiştir. Ahmed İbrâhim Bey bu konuda şöyle demiştir:

Benim görüşüme göre iki meziyeti birleştirme hakkında düşünmek lazımdır. Her bir İslam devleti kendi ülkesinde bir kurul kurmalıdır. O kurul kifâyet miktarınca salih âlimler ve en hayırlı kişilerden oluşmalıdır. Onlar dünyadaki değişen şartları bilenler ile doğru fıkıh bilgisini cem’etmiş olmalıdır. Şöyle ki; her biri kavramış olduğu alanında basiret sahibi ve onu en iyi bilen ilim sahibi olmalıdır. Bu kurulun hepsi veya üyeleri

26 Ebû Gudde, *Terâcim*, 118.

mümkün olduğu kadar bütünüyle ictihad şartlarını taşımalıdır. Böylece ictihad kapısı kapalıdır diye iddia eden kimsenin kendi aklının kapısının kapalı olduğu bilinsin.

Bu kurul kat'î naslar ve şerî'atın ruhunu muhafaza ederek, doğru ilhamla, zorluğun kolaylaştırılmasından yardım alarak güncel maslahatın gereğince şer'î ictihadda bulunsun! Allah'ın eli cemaat üzerindedir. Şunda şüphe yoktur ki; cemaatin yapmış olduğu iş onlardan münferid olarak tek kişinin yaptığı işten daha doğru ve selâmete daha yakındır.²⁷

3.2. Din ve Dünya İşlerinin Ayrılması Hakkında

Ahmed İbrahim Bey, din ve dünya işlerinin ayrılmasının uygun olmadığını zira İslam Hukuku'nun insanoğluna hem dünya hem âhîret saadeti için geldiğini ifade eder ve şöyleder:

Burada şunu ifade etmem gerekir: "İslam'a mensub olanlardan bir kısmı bugünlerde şöyle diyorlar: "vatan bizimdir din Allah'ındır". Dinin dünya işlerinden ayrılarak tam bir uzlete çekilmesini ve sadece kalpte bir inanç olarak kalmasını istiyorlar. Sanki vatani yaratan ve onun rabbi olan, ona sonsuz ni'metlerini bahşeden Allah'ın vatan da mülkü, hakkı ve ehli üzerinde velâyeti yoktur ki; onları şerî'atın hükümleriyle sorumlu tutsun ve onlara uymalarını istesin! Dünya işlerinde maslahatları neyse ona göre onlara doğruyu gösteren her şeyi bilen ve haberdar olan yüceler yücesi Allah'tır. Her şeyden münezzeh, mülkünde ortağı olmayan, mülkün asıl sahibi olan Allahım! Bu ne çirkin cehalettir. Bu ne iğrenç bir kör taklittir ki bu sözü söyleyen kimse akıl sahibi insanoğlu olmaktan çok maymun olmaya daha layıktır. Allah şu sözü (şiiri) söyleyene rahmet etsin:

Şayet (Allahü Teâlâdan başka) benim ya da başkasının parmak ucu kadar olsaydı.

O zaman toprak üstünde iş müşterek olurdu.

Hıristiyan misyoner liderlerinden İskoçya'daki biri (İslam dini hakkındaki) konferansında açıkça dile getirdiği bir dönemde bir Müslüman'ın bunu söylemesi hayret vericidir o şöyle demiştir: "İslam teolojik bir sistem olmasıyla sadece bir din olmayıp aynı zamanda hukukî, sosyal, kültürel ve ulusal bir sistemdir." sözüne şöyle devam ediyor: "İslam meselesinin sosyal, ahlâkî ve millî etkisinin yanı sıra ailevi etkisi de vardır, çünkü bu din kardeşliği meselesidir, dolayısıyla bir Müslümandan inancını değiştirmesini istememiz, Batılı bir kişinin uyruğunu değiştirmesini isteyen birine benzeriniz". (bknz: el-Ahrâm (Sayı: 13886). Bu Müslüman ve onun gibi zayıflar dinlerini bilmeye o cesur Hıristiyan'dan daha muhtaçtır ve ne kadar da layıktır. Allah'ın yaratmasında işleri vardır. "Kuşkusuz sen istediğini hidayete erdiremezsin. Ama Allah dilediğini hidayete erdirir." [Kasas: 56].²⁸

27 Ahmed İbrahim Bey, "Tahsîsü'l-kazâ ve bahsün fihi" *Mecelletü Külliyyet'il-hukuk* 1/157 (1927), 22-28.

28 Ahmed İbrahim Bey, *Mecmâ'atü makâlât ve buhûs*, 1/61.

3.3. Müctehid İmamların İhtilaf Sebepleri

Fıkıh mezheplerinin hepsi değerlidir. Zira müctehidlerin ittifakları kuvvetli bir hüccet, ihtilafları ise geniş bir rahmettir.²⁹ Bundan dolayı kanunlaştırma faaliyetlerinde naslara erfâk zamanın ve insanların maslahatına evfak³⁰ belli bir mezhebin esas alınmaması tüm mezhep ve müctehidlerden istifade edilmesi Ahmed İbrâhim Bey'in de savunduğu bir görüştür. Bunun tabii bir sonucu olarak ictehad farklılıkları birçok açıdan bir zenginliktir. İhtilaf sebeplerini bilmek ise kanunlaştırma faaliyetlerinde kullanılması bakımından değerlidir. Bundan dolayı Ahmed İbrâhim Bey “*Belirli bir mezhebe bağlı olmaksızın şer’î kanunları yapmanın gerekliliği*” isimli meşhur makâlesinde müctehid imamların ihtilaf sebeplerini açıklamıştır.³¹ Ona göre müctehid İmamların ihtilaf etmelerinin birçok sebepleri vardır ve bu sebepleri on iki madde de açıklamıştır o maddelerden bir kısmını kısaca şöyle ifade edebiliriz:

1- Şer’î hükümlerin referansı birçok ihtilaf sebebi olmasına rağmen yüce Kitap’ın nasları ve Hz. Peygamber’in Sünnetidir. Daha sonraları şer’at imamlarının ictehadlarıyla ulaştığı, istinbatla çıkarmış olduğu hükümler bu konuda şârii hakîmin hidâyetiyle elde ettikleri şeylerdir.

Ahmed İbrahim Bey’e göre, bazı ahkâmda icmâ olması o ahkâmın kuvvetine kuvvet katar veya daha önce bulunmayan bir kuvvet ona giydirebilir. Böylece o ahkâmdaki ihtilafı sona erdirir. İcmâ edilen hükümlerin arkasında sayısız nice hükümler vardır ki, müctehidler arasında ihtilafın yeri bunlardır.³²

2- Ahmed İbrâhim Bey’e göre bazı hükümler şâri’in muradına göre muhkem olup delâleti kat’îdir. Bazısı ise te’vîl içindir ki hemen hataya düşülebilen ve büyük ihtilâfların alanıdır. Bazıları ise kesin bir tevâtürle sabit olup yüce Kitap ve yekününe nisbetle çok az bir kısım hadislerdir. Bir kısım hadisler meşhur olup bunlar âhâd hadislerin üstünde tevâtürün alt derecesindedir. Âhâd hadislerden bir kısmı sahih olup diğer bir kısmı ise sened itibarıyla zayıftır. Bunların her ikisinin kendi içinde derece ve mertebeleri vardır. Birtakım insanlar –Allah onlara müsta-

29 Molla Hüsrev, *Düreri’l-hukkâm fî şerhi gururi’l-ahkâm* (İstanbul: Harf İlmi Araştırma ve Geliştirme Merkezi, 2022), 1/112.

30 Ahmed Cevdet Paşa, *Karşılaştırmalı Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye*, haz. Ahmet Akgündüz (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2017), 45.

31 Ahmed İbrahim Bey, *Mecmâ’atü makâlât ve buhûs*, 1/87.

32 Ahmed İbrahim Bey, *Mecmâ’atü makâlât ve buhûs*, 1/87.

haklarını versin- ise sayısız farklı maksat ve sayısız kullanımları olan hadisler uydurmuşlardır. Bazen hadis olmayan şeyler hadis zannedilmiş ve üzerine hükümler bina edilmiştir.³³

Yine Ahmed İbrâhim Bey'e göre, ahkâmdan bazıları insanların hüsn-i zanına bina edilmiştir; güvenilir emin kişinin taksiri ve sebebiyeti yoksa mutlak tazminle yükümlü olmaması ve mahkemede onun sözünün yeminle geçerli olması gibi. Bu durum vasîlerin malları üzerinde velâyet sahiplerine ve vakıflar üzerinde kâimlere bir kapı açarak onların yetim ve vakıf mallarını zayı etmelerine zulümle ve düşmanlıkla yemelerine sebep olmuştur. Dolayısıyla vakıf yedieminin tazminatla sorumlu tutulmaması konusuna ayrıntılı bakmak, vakıf ve yetimlerin mallarında ihtiyatla hareket etmek ve bundan dolayı güvenceler almak gerekir. Hallerin değişmesiyle ahkâmın değişmesi inkâr olunmaz.³⁴

3- Ahmed İbrâhim Bey'e göre, müctehid imamlar kendilerini neticeye ulaştıran ilkeler ve kâideler sebebiyle hakkında nas vârid olmayan sonradan ortaya çıkan meselelerin hükmünü açıklamada ihtilaf etmişlerdir. Bazen kendisine hükmün dayandırıldığı deliller kuvvetli ve sağlam olduğu halde meseleye olan yaklaşım ve görüş ona ihânet eder ve hükmü temelsiz şeyler üzerine bina ettirir. Bazen de temel çürük ve zayıf olur.

Ahmed İbrâhim Bey'e göre, müctehid imamların görüşlerini değiştiren şeyler o kadar çoktur ki hatta sayısız meseleler arasında bir tek imamın iki veya üç görüşü olduğunu görülebilir. Zira o müctehid imamın daha önce bilmediği bir hadis sebebiyle veya bir delillin değerine üstün olmasıyla veya istihsandan dolayı ikinci vermiş olduğu hükmü birincisinden daha dikkatli bir bakış açısıyla değerlendirmesiyle veya ilk görüşünden tercih edilen bir maslahat sebebiyle önceki vermiş olduğu hükmü değiştirmesidir.³⁵

4- Ahmed İbrâhim Bey'e göre tartışma konusu dahi edilmez bir gerçek vardır ki o da müctehid imamlardan hiçbiri nasların hepsini bilmiyordu. Bundan dolayı bir olay hakkında kendisine nas ulaşmayan bütün gücünü o meselenin halli için sarf ettikten sonra kendi görüşüne göre fetva veriyordu. O vakitte diğer bir müctehid imam başka bir yerde kendisine ulaşan nasla fetva veriyordu. Bundan

33 Ahmed İbrâhim Bey, *Mecmâ'atü makâlât ve buhûs*, 1/87.

34 Ahmed İbrâhim Bey, *Mecmâ'atü makâlât ve buhûs*, 1/87.

35 Ahmed İbrâhim Bey, *Mecmâ'atü makâlât ve buhûs*, 1/88.

dolayı bir tek meselede farklı hükümler veriliyordu. Diğer bir üçüncü İmam ise bu ikisinden farklı bir fetva veriyordu. İşte böylece görüşler farklılaşmış ve ihtilaflar yayılmıştır.³⁶

5- Ahmed İbrâhim Bey'e göre nasların tabiatları gereği ihtilaf nasıl olmasın ki! Zira nasların bir kısmı te'vîle kabildir ve bunlar çoktur. Çünkü hadislerin çoğunun senedi zannîdir. Bir kısım hadislerin ise râvilerinin hepsi veya bir kısmı ta'nedilmiştir. Bazı imamlar birtakım hükümleri hadis zannettikleri şeyler üzerine bina etmişlerdir. Ancak onlar hadis değıllerdir. Bilakis onlar sahabe veya tabiîn veyahut ta başkalarının sözüdür. Bundan dolayı rey üzerine bina edilen mercûh hükümler, insafılı bir kimsenin nazarıyla ilkinden râcih olan başka bir görüşle düzeltilebilir.³⁷

6- Ahmed İbrâhim Bey'e göre bu asırda hadisler tedvin olunmuş ve etrafıyla³⁸ ihâta edilmiştir. Hadisler kitaplarda toplanmıştır. Hadisler konu veya senedlerine göre birçok kısımlara taksim edilmiştir. Sahih olanları zayıf olanlardan ayıklanmıştır. Asıldan tedahül etmiş olanlar ve mevzu olanlarla olmayanlar bilinmiştir. Râvîler her yönden tenkide tabi tutulmuş ve râvîlere dair birçok eserler telif edilmiştir. Hatta hadisin senedinde ismi zikredilen bir râvî yoktur ki sünnetin muhafızları ve hazık tenkitçileri olan hadis imamları tarafından o râvînin sîreti, tarihi ve cerh ve ta'dil ilmiyle hakkında söylenenlerden nasiplenmiş olmasın! Bu konuda ricâl kitaplarına bakmak kâfîdir. Aynı şekilde hadislerin gizli illetleri açıklanmış ve en ince kontrollerden geçmiştir.³⁹

Yine Ahmed İbrâhim Bey'e göre Kur'ân-ı Kerîm âyetlerinin bütün te'vil yönleri tedvin edilmiştir. Doğru ile yanlış, zayıfları ile kuvvetlileri belirlenmiştir. Usûl kaideleri kemâle ermiştir. Şer'î maksadlar aydınlatılmıştır. Hükümlerin üzerine terkiz edildiği kâide ve nazariyelerin araştırma yolları fikrî hürriyet ile en uzak noktaya kadar açılmıştır.⁴⁰

7- Ahmed İbrâhim Bey'e göre ilmî kalkınma ve fikrî hareketlerin devamının gereği olarak tekrar şer'at imamlarına müracaat etmek lazımdır. Daha önce hiçbir imamın ihatasına müyesser olamadığı ictihadî meseleleri zikri geçen ilkeler

36 Ahmed İbrâhim Bey, *Mecmâ'atü makâlât ve buhûs*, 1/88-89.

37 Ahmed İbrâhim Bey, *Mecmâ'atü makâlât ve buhûs*, 1/89-90.

38 Etraf: Hadislerin baş tarafından bir kısmı zikredilmek suretiyle sahâbe adına veya hadis metinlerine göre alfabetik olarak düzenlenen eserlerin ortak adı.

39 Ahmed İbrâhim Bey, *Mecmâ'atü makâlât ve buhûs*, 1/90-91.

40 Ahmed İbrâhim Bey, *Mecmâ'atü makâlât ve buhûs*, 1/91.

üzerinden yeniden ele almak gerekir. Böylece tercih edilen delilin desteklediği alır ve onun dışındakiler kaynağı ne olursa olsun terkedilir.

Ahmed İbrâhim Bey bunları zikrettikten sonra şer'î ilimler ile meşgul olan kimselerden birçoğunun bunları yapmaları gerektiği halde bilakis kendi mezhep imamlarını takviye için mezheplerinin zayıf görüşlerini kuvvetlendirmişler ve kendi mezhepleri dışındakilerin kuvvetli görüşlerini zayıflatmaya çalışmışlardır. Tesbitinde bulunur. Bunun insaftan çok uzak olduğunu belirtir.⁴¹

Ahmed İbrâhim Bey'e göre mezhep taassubu yüzünden hakikat, perdenin arkasına gizlenmiştir. Sahih ilim ise cedel ve taassubun arkasında kaybolmuştur. Mezhep taassupları hakkın üstün gelip batılın çürütülmesine mâni' olduğu gibi Kitap ve Sünnet'in yoluna dönmeye de mâni'dir. Ahmed İbrâhim Bey taassup ve taklidin ilmin ilerlemesine engel olduğunu beyan ettikten sonra İbn Kayyim'in taklidin zararına dair şu ifadelerini zikreder:

Âlim de hataya düşebilir zira o ma'sûm değildir. Bundan dolayı söylediği her sözü kabul etmek câiz olmadığı gibi onun sözünü ma'sûm olan Hz. Peygamber'in sözlerinin konumuna koymakta doğru değildir. Bu durumu yeryüzündeki bütün âlimler haram kabul etmiş ve böyle yapanları kınamışlardır. Bu mukalidlerin fitne ve belâsıdır. Zira onlar, âlim hata etse de etmese de taklid eder, hatasını doğrusundan ayırt edemezler ve bu şekilde kesinlikle din olarak yanlış almaktadırlar. Bundan dolayı Allah'ın haram kıldıklarını helal, helal kıldıklarını haram saymakla birlikte Allah'ın hüküm vermediği şeylere kendileri hüküm verirler ki bu onlar için kaçınılmazdır. Çünkü taklid ettikleri kişilerde ismet sıfatı olmadığından mâsumiyet de yoktur. Bbu sebeple hata etmeleri kaçınılmazdır.⁴²

8- Ahmed İbrâhim Bey, taassup sebebiyle İslâm hukukunun, altın çağı olan müctehid imamlardan sonra çöküşe geçtiğini ve onların bıraktıkları geniş servetten istifâde edilmediğine işâret eder. Müsteşrik Arminius Vámbéry'nin (1832-1913) bir Osmanlı paşasına hitaben: “Gerçekten sizin son derece geniş bir İslam hukukunuz olmasına rağmen kendi zamanınıza ve ülkenize uygun hükümler tanzim etmediğiniz için her düşündüğümde hayretler içinde kalıyorum!” sözünü nakleder.⁴³

41 Ahmed İbrâhim Bey, *Mecmâ'atü makâlât ve buhûs*, 1/88.

42 Ahmed İbrâhim Bey, *Mecmâ'atü makâlât ve buhûs*, 1/88; İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'âmü'l- muvakkîn*, thk Muhyiddin Abdülhamid (Beyrut: Daru'l-fikr 1977), 2/133.

43 Ahmed İbrâhim Bey, *Mecmâ'atü makâlât ve buhûs*, 1/92.

3.4. Heyet İctihadı Hakkında Görüşü

Ahmed İbrâhim Bey şer‘î kanunlaştırmadaki çöküş sebebiyle İslam ülkelerinin çoğunun beşerî/vaz‘î kanunlardan iktibas etmeye ihtiyaç duyduklarını ifade eder. Bunun sorumlusu olarakta şeri‘atin güvenceleri olan âlim ve kâimlere işaret eder. Şer‘î mahkemelerin acilen ciddi bir şekilde şekil ve mevzuatıyla birlikte ıslah edilmediği durumda ileride vahim neticelere yol açacağına işaret eder.

Ahmed İbrâhim Bey çözüm olarak şöyle der:

Donuk olmayan âlimdenler müteşekkil bir kurul kurulsun. Bu kurulda yer alan âlimlerden bir kısmı şeri‘atı en doğru şekilde anlayan ve diğer kısmı ise sosyal bilimleri geldiği en son noktaya kadar bilen kişilerden olması lazımdır. Kısaca bu kurulun iki fıkha da sahip olması gereklidir. Bir kısmı temiz şer‘î ahkâmı fakih, diğer kısmı ise şimdiki zamanda bilimin tesbit ettiği dünyanın ahvâl ve ilerlemesinde fakih olarak kanun vaz‘ederken bunların hepsini gözetmeleri gerekir. Bu ciddi ve faydalı bir iştir. Hal/durum bazı cüz‘î ahkâmın kendisinden daha hayırlıyla değiştirilmesini gerektirdiği için hemen ona yönelmek gerekir taki şer‘î kanunlar yaşayan, gelişen, artan ve sürekli değişen hadislerin karşısında sebat edebilsin ve devamlı toplumsal gelişmeleri önünde baki kalabilsin!⁴⁴

3.5. İslam Hukuku Öğretimi Hakkında

Ahmed İbrâhim Bey, İslam Hukuk ve Usulünün öğretimi ile ilgili düşüncesini Kazâyı şer‘î bakanına hitaben yazdığı “Menhecü Dirâsetü’l-fıkh/Fıkıh öğretim metodu” isimli makalesinde ele alır.⁴⁵ Şu tesbitleri yapar: Üniversitelerde şer‘î ilimlerin tahassus kısmında eğitim gören talebeler için İslam Hukuku ve hukuk usulü öğretimi metotlarına muttali olduğunu ifade eder.

İslam hukuku öğretim metoduna ilişkin olarak: Fıkıh kitaplarının temizlik kitabından sonuna kadar bütün konularını kapsadığını gördüğünü. tahassus bölümünde okuyan öğrenciler için kâdı ve müftülerin ihtiyacı olan şeylerle insanların bu günkü muâmelat konularındaki Allah’ın hükmünün bilgisiyle birlikte öğretilmesi gerektiğini ifade eder. Bu konular alım-satım ve nikâh gibi önceden bilinen olsun isterse fıkıh tedvin edilirken mevcut olmayan daha sonra ortaya çıkan mal, hayat sigortaları ve hisse senedi almak (borsa) gibi güncel fıkıh meseleleri olsun fark etmeyeceğine işaret eder.

44 Ahmed İbrâhim Bey, *Mecmâ‘atü makâlât ve buhûs*, 1/95,157.

45 Ahmed İbrâhim Bey, *Mecmâ‘atü makâlât ve buhûs*, 1/65.

Ahmed İbrâhim Bey, ibadetler gibi diğer bazı fıkıh konularının bütünüyle derslerini alan öğrencilerin üç defa bunların tekrar edilerek eğitimini almalarına gerek olmadığını, bunların ilk aldıkları eğitim onlara yeterli olduğu tespitini yapar. Ancak bu konularda hakiki bir ihtiyaç olması durumunda o vakit geniş bilgi amelî olarak fayda vereceğini, ihtiyaç olmadığında bu öğrencilerin daha önce öğrendikleri kendilerine yeterli olacağını ifade eder. Şehâdet-i âlemiyye ile mezun olup kadı olmak isteyen bir öğrencinin dördüncü defa ibadetler ve benzeri konuların eğitimine ihtiyaç duymayacağını, şayet bu öğrenciler fikhın bütün konularıyla meşgul olurlarsa daha sonra uzmanlık alanlarına münasip olan kadılık, dava açma, şahsi haller /aile hukuku ve vakıf hukukuyla alakalı yeterli bir vakit bulmayacaklarına değinir.

Ahmed İbrâhim Bey, Şehâdet-i âlemiyye ile mezun olup kadı olmak isteyen öğrencilere hangi kitap okutuluyorsa o kitaptan dönülmeli ve ders hocanın elinin ulaştığı bütün fıkıh kitaplarından ders yapması ve dersini konferanslar şeklinde vermesi ve her bir konferansı bir veya daha çok meseleyi içermesi gerektiğini belirtir. Veyahut hocanın bir meseleyi birkaç konferansta makamın gereğine göre anlatması gerektiğine işaret eder. Ahmed İbrâhim Bey'e göre hoca konferanslarını mu'teber fıkıh kitaplarından hazırlamalı, hazırladığı parçalar bu kitapların en güzel bölümlerinden oluşmalı daha sonra bu parçaları bir birine bağlamalıdır. Uygun bir giriş yapmalı konuların üzerine bina edildikleri usul ve kâidelerini zikretmelidir. Her dersin sonunda ders esnasında anlaşılmayan veya problem olan konular için soru ve tartışma vakti yapılmalıdır.⁴⁶

Ahmed İbrâhim Bey, ileri seviye üniversitelerde bu metodla eğitim vermesiyle öğrencilerin ilim anlayışı ile tahsilinin bir araya getireceğini bir tek derste bir kitaptan bir ayda veya daha çok sürede elde ettiğinden daha fazla istifade edeceğini belirtir.

İslam hukuku dersi metodu hakkında ise düşünlerini şöyle ifade eder: "İslam Hukuk Usûlü öğretiminin metoduna gelince: İmam Şatıbî'nin (ö.790/1388) *Muvâfakât* kitabının konularının takip edildiği bir metod konulmalıdır. Zira *Muvâfakât*'ta sayılamayacak faydalar vardır. Böylece usul öğrencisi iki farklı niteliği tam manasıyla anlayabilir ve bu sebeple fayda daha yüce ve dinçlik daha büyük olur.

46 Ahmed İbrâhim Bey, *Mecmâ'atü makâlât ve buhûs*, 1/65.

İşte ben bu metodu bütün ömrümde verdiğim İslam hukuku derslerinde ve dördüncü sınıf tahassus sınıflarında tatbik ettim. Bunun kabul edilmesini ümid ederim.”⁴⁷

Ahmed İbrâhim Bey bu makalesinin devamında öğrencinin eğitim göreceği dört yıllık fıkıh ve usul derslerinin müfredat ve içeriklerine dair ayrıntılı ders planlarını zikreder.

Şahsî haller/aile hukukunda mezhepler arası karşılaştırma metodunu yine ilk seneden başlamak üzere dört yıllık konu başlıklarını ve haftalık ders saatlerini belirtir.

Hatırlatma başlığı altında karşılaştırmalı “*Bu dersleri veren hocanın ihtilaflı meseleleri ders verirken dört mezhep imamının delillerini zikrederek her mezhebin delillerini izah etmesi gerekir*”⁴⁸der.

Kararlaştırılan bu derslerin belirli bir kitabı yoktur. Ancak konular dört mezhebin kitaplarından Hanefî mezhebinde *el-Hidâye*, Mâlikî mezhebinde *eş-Şerhu 'l-kebîr*, Şâfiî mezhebinde *el-Mühezzep* ve Hanbelî mezhebinde *ed-Delîl*'den ihtilaflı konular istihraç edilir. Bu konuda en büyük itimad edilecek İbn Rüşd'ün *Bidâyetü 'l-müctehid*'i ve İmam Şevkânî'nin *Neylû 'l-evtâr* isimli eserleridir.⁴⁹

Ahmed İbrâhim Bey bu makalesinin devamında kaza ve kadılık tarihi metodu ve siyâseti şer'îyye metodu derslerinin de dört yıllık planlarını ve derslerde okutulacak konuları da zikreder.⁵⁰

3.6. Mirasta Kadının Erkek Kardeşten Yarım Hisse Almasının Hikmeti

Günümüzde hala kimi çevrelerce Kur'ân-ı Kerîm'deki “*Allah size, çocuklarınız hakkında, erkeğe iki kadın payı kadar (vermenizi) emreder.*”⁵¹ âyetine itiraz edilmesine karşı Ahmed İbrâhim Bey şu değerlendirmeyi yapar: Kur'ân-ı Kerîm'in nassıyla çocuklar arasında erkek çocukların payı, kızların payının iki katı olarak

47 Ahmed İbrâhim Bey, *Mecmâ'atü makâlât ve buhûs*, 1/65-67.

48 Ahmed İbrâhim Bey, *Mecmâ'atü makâlât ve buhûs*, 1/77.

49 Ahmed İbrâhim Bey, *Mecmâ'atü makâlât ve buhûs*, 1/77.

50 Ahmed İbrâhim Bey, *Mecmâ'atü makâlât ve buhûs*, 1/78-80.

51 en-Nisâ: 4/11.

verilmiştir. Bunda zâhir olan hikmet ise; hayat sorumluluklarının bir erkek için bir kadına göre daha zor olduğudur. Zira nikâhta mehir kadına değil kocasına ait olduğu gibi nafaka da kadına değil kocasına aittir. Aynı şekilde çocukların nafakası da anneye değil babaya aittir. Bununla birlikte akraba nafakaları da kadına gerektiğinden daha fazla erkeğindir.

Ayrıca parayı muhafaza etme, yatırım yapma, iyilik ve büyük fayda sağlayacak şekilde harcama konusunda erkek kadından daha yeteneklidir. Bu şahit olunan ve inkâr edilemeyecek bir durumdur ve bundan alınacak dersler vardır. Bu meselede muteber olan çok ve galip olanadır. Zira umumî manalar hükümlerin esasıdır. Bentham, miras konusunda kadınların erkeklerle eşit olması gerektiğine inanıyordu. Aksine onların payının daha büyük olması ve hisselerinin daha fazla olması gerekli görüyordu. Bentham, bunun sebebinin ise kadınların zayıflıklarından ve kazançtan aciz olduklarından kaynaklandığını, kadınların paraya erkeklerden daha fazla ihtiyaç duydukları halde kadınlar için yasa çıkaran ve onları haklarından mahrum edenlerin güçlü erkekler olduğunu söylüyordu. Bentham'dan yüzyıllar ve nesiller önce bu hususu İmam Fahreddin er-Razî dile getirmiş ve şöyle buyurmuştur: “*Şüphe yok ki kadın erkekten daha acizdir*”. Sonra onun acizliğinin yönlerini açıklayarak ve şöyle demiştir: “*Kadının acizliğinin tam olduğu sabit olursa mirastan aldığı pay erkeğin payından daha fazla olmalı en azından fazla değilse bile erkeğin payına denk olmaktan az olmamalıdır. Peki Yüce Allah'ın kadının payını erkeğin payının yarısı kılmasının hikmet nedir?*”⁵² daha sonra Fahreddin er-Razî o zaman bu soruyu yukarıda anlattıklarımızla yanıtlamıştır.

Bu hususta şu da bilinsin ki, İslam öncesi dönemde (cahiliyede) yaşayan insanlar çocuk ve kadına mirasçı olmuyorlardı. Ancak onlar akrabalarından at üzerinde savaşıyor ve ganimet alan erkeklere mirasçı oluyorlardı.

Bakar mısın, Allah seni İslam'ın zayıf kadın ve küçükler konusunda attığı bu kutlu adıma iletmiş ki onlara da yetişkin erkekler gibi miras hakkı verdi. Ancak en üzücü olanı, özellikle kırsal kesimde ve köyde yaşayanlarda kadınları mirastan mahrum bırakan büyük bir kesimin hala aramızda olmasıdır. Kızın babasının malını aileden alıp bir yabancıya, yani kocasına vermesi bahanesiyle, erkeğin servetinin erkek çocuklarının elinden çıkması gerektiğini söylüyor ve yapıyorlar.⁵³

52 Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîrü'l-kebir* (Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye 1425/2004), 9/168.

53 Ahmed İbrâhim Bey, *Mecmâ'atü makâlât ve buhûs*, 1/99-100.

3.7. Bilimsel Verilerden Yararlanma

Ahmed İbrâhim Bey hamileliğin en uzun süresi hakkında 1927 yılında kaleme almış olduğu makalesinde nesebin sübutu ve sonrası hakkında hamilelik müddetinin tıbbî verilerin ışığında yapılmasının gerekli görür ve şöyle der: “Hamilelik müddetinin en fazla ne kadar olacağında dair izahımı Geniş İslam hukuku kitabımın beşinci bölümünden alıntıladığım, 1925 yılında yayımlanan muhtasar eserimde, nesep tespiti tartışmasına bir giriş (s.345 ve sonrası) yapmışım. İçinde, doğru tıbbî araştırmaların ulaştığı noktaya dayanarak hamilelik süresini tahmin ederken ne yapılması gerektiğini açıkladım. Bu amaçla tanıdıklarımın güvenilen ve itimat edilen uzman doktorlara gönderdiğim birtakım sorular hazırladım ve cevaplarını aldım onlardan cevapları kendi elleriyle yazmalarını istedim ta ki benim için belge niteliğinde olsun diye onları yanımda koruyorum. Bununla da yetinmeyerek konu benim için açıkça görülebilen bir noktaya gelinceye ve bu konuda içim rahatlayana kadar, konunun araştırılmasına ve olası yönlerinin gözden geçirilmesine onlarla birlikte katıldım...

Bugün insanlar, şer’î mahkemelerin ıslah olması gerektiği hususlara bu konu ve başka meselelerden söz ettirler. Bu yüzden, daha önce yazdığım bu girişi, halk için önemsiz olanları çıkardıktan sonra, burada insanlar için yayınlamanın faydalı olacağını düşündüm. Bundan halka izah için bir kısım eklemelerde bulundum.”

Ahmed İbrâhim Bey yazının devamında Ebu Hanife ve ashabının, nesebin dikkat edilmesi gereken bir şey olduğu konusunda ittifak ettiklerini hamileliğin müddeti hususunda ihtimaller içerinden düşünölebilecek en uzak süreyi tercih ettiklerini ve bu konuda aşırıya gitmelerinin sebebinin kadının durumunu salah üzerine yormaları ve masum olan çocuğun yaşatılması ve onun maslahatının gözetilmesi olduğunu söyler.

“Hiç şüphe yok ki, insanın namusunu korumak, aramızda bulunan ve hiçbir gücü ve gücü olmayan masum yavruları korumak, arzu edilen bir durumdur. Akıl sahibi bütün insanlara göre her şeyin makul bir sınırı ve biteceği son noktasının olması gerekir. Ta ki şer’ati ma’kuliyetinden çıkarıp hikmetinin görkemini gidermesin! Burada üzerinde düşünölecek iki şey vardır:

1. Herkim bir kadınla sahih bir nikâh akdeder de akdin yapıldığı tarihten itibaren altı ay veya daha fazla bir süre geçtikten sonra kadın çocuk doğurursa, bu çocuğun nesebi kocası tarafından sabit olur. Akit tarihinde kadın Doğu'da ve kocası da Batı'da olsa ve doğum yapana kadar da böylece ayrılıklarına devam etmiş olsalar, onların bir araya geldikleri sabit olmasa, hatta âdeten câri olduğu üzere birlikte olduklarına dair çok zayıf bir karine bile olmasa hüküm değişmez.

Bu konuda nesebin ispatında fakihler devam eden âdet üzere çok uzak faraziyeler yapmışlardır. “Çocuk (üzerinde doğduğu) döşek/nikâh sahibinindir. Zina edene de mahrumiyet vardır.”⁵⁴ Hadisine tutunmuşlardır. Hadiste geçen fıraş/döşek ifadesini: “kadın doğurmuş olduğu çocuğunun nesebinin bir erkekten sabit olmasında belirleyicidir. Bu da sahih bir nikâhın akabinde en az altı aydır. Zira nikâhın neticelerinden biridir. Zayıf bir görüşe göre ise hadiste geçen fıraş/döşek akdin kendisidir. Yalnızca akid nesebin sübutunda illettir.” diye yorumlamışlardır.

Bazı âlimler ise fıraş/döşekten maksat akidle beraber cinsel birlikteliğin kesinleşmiş olmasıdır demişlerdir. Âlimlerin çoğunluğuna göre ise akidle birlikte âdeten cinsel birlikteliğin mümkün olmasıdır. Bu son görüşte sayı konusunda yurarda geçen sebeplerden dolayı bir beis yoktur.

Âdetin bütünüyle reddetmesine rağmen aklen karı kocanın birlikteliğinin mümkün olması düşüncesinden hareketle nesebin sübutunun sadece akid üzerine yapılması, üzerine hükümlerin bina edilen temel teşkil etmesi ve sonradan meydana gelen her hadiselerden bu faraziyelerden ve hüsn-i zandan dolayı yargıda bulunulması gerçekten caiz olmayan şeylerdendir. Zira bunların gerçekleşmesi çok nadirdir. Nadir olan şeylerin hükmü yoktur. Özellikle his ve âdetin yalanladığı şeylerde böyledir.

54 Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *el-Câmiu'l-müsnedü'ssahîhu'l-muhtasar*, thk. Muhammed Zuhayr b. Nâsir, (Beyrut: Dâru Tûku'n-necât, 1422h.), “Hudûd” 23, “Ferâiz” 18, 28, “Buyû”, 3, 100, “Husûmât”, 6, “Vasâyâ”, 4, “Megâzi”, 53, “Ahkâm”, 29; Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâbüri, *el-Câmi'u's-sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1412/1991), “Radâ”, 36, 37; Süleymân b. Necâh el-Kurtubî el-Ümevî Ebû Dâvûd, *Sünen-i Ebu Dâvûd*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyyeti Sayda, ty.), “Talak”, 34; Ebû İsa Muhammed İsa et-Tirmizî, *Sünenü'l-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şakir - Muhammed Fuad Abdülbâkî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ty.), “Rada”, 8, “Vesâyâ”, 5; Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb, *Sünenü'l-Kübrâ*, thk. Hasan Abdülmünim Şelbi (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001), “Talak”, 48; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni İbn Mâce, *Sünen İbn Mâce*, thk. Muhamed Fuad Abdülbâkî, (Beyrut: Daru İhyai Kütübül-Arabiyye, ty.), “Nikah”, 59, “Vesâyâ”, 6; Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes el-Asbahî el-Yemenî, *el-Muvatta'*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 1406/1985), “Akdiye”, 20.

2. İkincisi: Hamileliğin/çocuğun anne karnında iki sene süre ile kalabilmesi-
dir. Bunu Dârekutnî ve Beyhakî'nin sünenlerinde Hz. Âişe (raha)'dan rivayet ettiği:
“*Hamilelik süresi, yün eğirmekte kullanılan kirmen direğinin gölgesinin döndüğü
süresi kadar dahi iki yıldan fazla olamaz*”⁵⁵ yani devranı halinde demektir. Bundan
maksat müddetin kısalığıdır. Zira kirmenin dönmesi esnasında gölgesinin zevâli/
kaybolma sürati diğer gölgelerden hızlıdır. Görünen o ki Hz. Âişe bu hadisi semâ
olarak almıştır. Zira akıl miktarların bilgisinde doğruya götürmez.

Bu hadisin hükmünü Ebu Hanife ve ashâbı almıştır. Onlar şöyle demiş-
lerdir: “Hamileliğin en uzun süresi iki senedir.”⁵⁶ Bunun üzerine mezhebin fûruatı
kurulmuştur.

Diğer imamlar ise hamilelik süresinin miktarı hususunda çok farklı görüş-
ler ileri sürmüşlerdir. Onlardan bazıları dört sene, bir takımı beş sene, diğer kısmı
ise yediye kadar takdir etmişlerdir. Bunların hepsi görüşlerini kendilerine itimat
ettikleri insanlardan gelen âhâd haberlere dayandırmışlardır.

Bu rivayetlerin araştırılması lazımdı. Özellikle böyle büyük meselelerin
üzerine bina edildiği konularda onlara hüsnü zan göstermemek gerekirdi. Zira
neticesi çok vahim olabilir.

Ebu Velîd İbn Rüşd ise Zâhiriyye mezhebine göre hamilelik süresinin aza-
mi dokuz ay⁵⁷ olduğunu naklediyor. Yani mutat hamilelik süresidir. Bu görüş bu
günkü tıbbî araştırma verilerine, çok yakındır. Onların bu ince tesbitleri, sürekli
gözlemleri yakîn/kesin bilgi dercesine ulaşmış veya yaklaşmıştır. Gözlemlendiği-
ne göre çocuk hamilelikte anne rahminde mutat olan süreden daha fazla kalmaz
sonra canlı olarak doğar nadir olarak vefat eder. Bu ise 300 güne kadar beklemesi
demektir. Bazen bazı sebeplerle bu süre 15 gün kadar artabilir.

Hamilelik süresinin başlangıç bilgisi kolaylıkla bilinemeye bilir. Bundan
dolayı çocuğun anne karnındaki beklemesi takribîdir bunun için bazıları bu süre-

55 Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Alî el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ'(-
Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1424/2003), 7/443; Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed Dârekutnî,
Sünenü'd-Dârekutnî. thk. Şuayb el-Arnaut, vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1424/2004), 4/499, “Talak”,
3874.

56 Osman b. Ali ez- Zeylaî, *Tebyinü'l-hakâyk şerhi kenzi'd-dekâik ve bihâmişihî haşiyetü's-şeyh Ahmed
Şelbî* (Mısır: el-Matbaatü'l-kübra'l-emîriyye, 1315), 3/45.

57 Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâ-
yetü'l-muktesid* (Kâhire: Dâru'l-Hadis, 2004), 2/93.

yi ihtiyaten azami olarak 11 ay olarak kabul etmişlerdir. Ancak hamilelik rahmin dışında olursa uzun bir süre olabilir. Fakat bu defa da ölür. Çocuk tümör ve taşlaşmış şeklinde olur.

Rahim içinde mutat hamilelik süresi ise Allah'ın yaratmasındaki sünnetullah üzere 1 sene şöyle dursun daha fazla olması muhaldir.

Şunda şüphe yok ki bu gibi meselelerin mercii doktorların olması gerekir. Şayet Rasulullah sav.'den bu hususta bir şey sabit olsaydı şerî'atin imamlar topluluğu onunla amel ederlerdi. Özellikle bu gibi meselelerde ihtiyaç durumunda, umumî'l- belvâ halinde bile olsa kadın olsun erkek olsun halktan kimsenin görüşüne yaklaşmazlardı.

Dolayısıyla ilk önce zevciyyetin varlığı halinde hemen nesebin sübutuna hükmen de olsa hüküm verilmemesi gerekir. Ancak kocanın hanımıyla birlikteliğinin imkân dâhilinde olması, birlikte olmalarına ahval karinelerinin delalet etmesi ve hamilelik müddetinin âdeten tasavvur edilmesinin mümkün olduğu süre içerisinde olması müstesnadır.

Yine herkim karısından ayrılır veya ondan önce vefat ederse hanımı da mutat olan hamilelik süresi olan dokuz aydan daha fazla bir müddetten sonra çocuk doğurursa bu durumda kocanın hanımıyla beraberliğinin mümkün olması adet olarak nikâhın başlamasıyla ve ondan ayrılmadan vefatından önce olmuş olur. Bu süreden daha uzun müddette olursa çocuğun nesebi kocadan sabit olmaz. Ancak azamî olarak 11 ay olması müstesnadır. İki ayın mutat hamilelik süresine eklenmesi hamileliğin başlangıcının kesin olarak bilinmemesinden dolayı ihtiyatla hamileliğin mümkün olan en son süresidir. Hamilelik başlangıcını ayrılık ve vefat tarihinden başlatmak caiz değildir. Ancak kocanın hanımıyla beraber ikamet etmesi, onunla birlikteliğine engel bir şeyin olmama durumu ve daha sonra ayrılık veya kocanın vefat etmesi durumu müstesnadır. Doğru olan budur. Özellikle de fesâd-ı zaman ve âdem-i istikâmeti ahvâl şartlarında buna yönelmek gerekir.

Doktorlar hamilelik müddetinin sınırı şu dört noktadan birisinin bilinmesine bağlıdır:

1- Hamilelikle neticelenen en son cinsel birlikteliğin tarihinin bilinmesi (Coit Fecondant).

- 2- Kadının en son gördüğü hayız müddetinin bitiş tarihinin bilinmesi.
- 3- Anne karnında ceninin ilk hareket tarihinin bilinmesi.
- 4- Hamile kadının tam tıbbi muayenesinin sonuç ve ayrıntılarının bilinmesi.

Birinci ve ikinci noktada kadının vermiş olduğu tarihi bilgilerde dürüst olması gerekir.

Ahmed İbrâhim Bey bazı doktorların hamilelik müddeti ile ilgili tıbbî araştırmalarının sonuçlarını zikreder örneğin; (Reid Pinard, Depaul, Schrader, Ravn Varnier Veit)'in araştırmalarına göre: 900 kişi üzerinde yapılan araştırma sonucuna göre en son ilişki tarihine göre hamileliğin ortalama süresi (271) gün, en az süresi (260) gün ve en büyük süresi ise (294) gündür.

Chambrelet, Brindeau, Paul Bar'a göre ise bu oranlar ortalama (272.1) gün, en az müddeti (263) gün en uzun süresi ise (283) gündür. Bu araştırmalara göre hamileliğin en kısa ve en uzun süresi arasındaki fark 5-10 günü geçmemektedir.

Son hayız müddetine göre hamilelik süreleri Dr. Devilliers'in araştırmasına nazaran: orta halli hamilelik süresi (270) - (286) gün arası, hamileliğin en az süresi (250) gün en uzun süresi ise (310) gündür. Issmer ise hamileliğin ortasını (278.5) gün, Schrader ise hamileliğin ortasını son hayız bitimi ile doğurma günü arasını (278) gün olarak tesbit etmiştir.

Özet olarak bu araştırmaların hepsine göre âdeten hamilelik 9 ay ve birkaç gündür.

Ahmed İbrâhim Bey'in kaleme almış olduğu bu makalesinden sonra araştırmacı Dr. Osman Lebib Abduh tarafından "Hamileliğin Müddeti Hakkında Tıbbî Fetva" yayınlanmıştır. Fetva metni şöyledir: "Hamilelik süresi 6 aydan 9 aya kadar devam eder. Hamileliğin nadir olarak 11 aya kadar devam etmesi ise en son süresidir. Bu süreden daha uzun sürelerin bazı kadınlardan rivayet edilmiş olması onların tümör veya rahim dışı gebeliklerinin sonucu olarak yavaş yavaş örneğin 5 ay ve daha fazla süre sonra hisseder hamile olduklarını zannederler." demiştir.

Türk Medeni Kanun'da hamilelik 180 günlük süre tıbbi veriler ve yaşam deneyimlerine göre çocuğun ana rahminde kalabileceği asgari süredir. 300 günlük süre ise gebeliğin devam edebileceği azami süre olarak belirlenmiştir.

Madde 285- Evlilik devam ederken veya evliliğin sona ermesinden başlayarak üç yüz gün içinde doğan çocuğun babası kocadır. Bu süre geçtikten sonra doğan çocuğun kocaya bağlanması, ananın evlilik sırasında gebe kaldığının ispatıyla mümkündür. Kocanın gaipliğine karar verilmesi hâlinde üç yüz günlük süre, ölüm tehlikesi veya son haber tarihinden işlemeye başlar.

Madde 287- Çocuk evlilik içinde ana rahmine düşmüşse davacı, kocanın baba olmadığını ispat etmek zorundadır. Evlenmeden başlayarak en az yüz seksen gün geçtikten sonra ve evliliğin sona ermesinden başlayarak en fazla üç yüz gün içinde doğan çocuk evlilik içinde ana rahmine düşmüş sayılır.

Ahmed İbrâhim Bey bu makalesinden sonra telif etmiş olduğu *Ahkâmü'l-ahvâli 'ş-şahsiyye fi 'ş-şeri 'ati'l-İslâmiyye ve'l-kanun* eserinde 1929 yılında Mısır Medeni kanununda bu hususta doktorların görüşünü almakta bir sakınca olmadığı ve kanunun 15. Maddesinde hamilelik süresinin azamî olarak Miladi takvime göre 365 gündür. Ahmed İbrâhim Bey bu kanun maddesine de itiraz etmiş ve şöyle demiştir: “Bir sene önce (1929)’da Hukuk Fakültesi dergisinde yayınlamış olduğum makalelerimde bu süreye itiraz etmişim. Birçok seçkin doktorla görüş alışverişim ve ortak araştırmalarımın sonra o makalelerimde söylediğim özet olarak şöyledir: Çocuk anne karnında mûtad olarak 277 gün fazla bir süre kalmaz. Sonra hayatta olarak doğar. Ancak nadir olarak 300 gün kalabilmekte bir engel olduğunda bazen bu süre 10 gün daha uzayabilmektedir. Bundan dolayı hamilelik süresini azami olarak 11 ay olarak ifade etmişim şimdi ise bu sürenin 10 ay yani 300 gün olması gerekir. Zira bundan daha uzun sürenin vuku bulması çok nadirdir.”⁵⁸

3.8. Mukallid Olan Kadı'nın Başka Bir Müctehidi Taklid Etmesi

Ahmed İbrâhim Bey mezhep imamlarının kâdının müctehid olma şartı ile ilgili görüşlerini aktarır⁵⁹ ve şöyle der:

58 Ahmed İbrahim Bey, *Ahkâmü'l-ahvâli 'ş-şahsiyye fi 'ş-şeriati'l-İslâmiyye ve'l-kanun*, nşr Vasıl Alaaddin Ahmed İbrâhim (Mısır: Matabiu Dârü'l-Cumhuriyye li's-Sahafe, 1424/2003), 1/517-518.

59 Ahmed İbrahim Bey, *Mecmâ'atü makâlât ve buhûs*, 1/145-158.

“Cumhur, İmam Muhammed’in *Asıl*’da Ebu Hanife’nin ashabından rivayet etmiş olduğu görüş doğrultusunda; mukallidin kâdı olmasının caiz olmadığını, ancak *zâhirur-rivâye*’de ashabdan nakledildiğine göre mukallidin kaza’da taklid etmesinin caiz olduğudur.

Bu görüşe Hanefiler dışında bazı müteahhirin âlimlerde kâdının müctehid olmasının teazzürü veya kifâyet miktarda müctehid kâdı bulunamaması sebebiyle zarûreti def’ etmek ve ihtiyacı gidermek için meyletmiştir. İmam Gazzâlî’de onlardandır.

Bazıları ise müctehid dışında kâdı atanması hususunda çok katı görüş bildirmiştir. Özellikle bu hususta İmam Şâfi ve İmam Ahmed b. Hanbel’in ashabı, İmam Şevkânî, *Ravzadün-nediyye* şerhi ile *Zaferü’l-lâdi*’ye bakıldığında görüleceği üzere Sıddık Hân bunlardandır.

Kâdının müctehid olması şartından sonra kâdının belirli bir mezhebin görüşüne bağlı ve kayıtlı olarak hüküm verip vermemesi ve bağlı kalıp kalmamasının hükmü caiz midir? Değil midir? Meselesini ele almışlardır şöyle ki:

Hanefî Mezhebinin Görüşü

Mukallid olan kâdının mezhepte mutemet olan görüş dışında hüküm vermesi câiz değildir.

Zira bu görüşten dönemez dönerse ancak hevâ ve güzel olmayan bir kast için dönmüş olur. Veliyyü’l-emr kâdıları sadece Hanefî mezhebiyle hüküm verme veya Hanefî mezhebinin râcih görüşüyle sınırlarsa bunu yapabilir. Herkim veliyyü’l-emrin sınırlamış olduğunun hilafına bir hükümde bulunursa o hüküm batıldır. Zira kendisi kâdılıktan azledilmiştir.⁶⁰

Malikî Mezhebinin Görüşü

Bu konuda Malikî mezhebinin görüşü de genel olarak Hanefî mezhebinin görüşüne benzemektedir. Zira Malikî mezhebine göre de kâdının taklid etmiş oldu-

60 Ahmed İbrahim Bey, *Mecmâ’atü makâlât ve buhûs*, 1/150; Kemâlüddîn İbn Hümam es-Sivâsî, *Fet-hu’l-kâdir ve meahu el-inâye şerhi’l-hidâye* (Mısır: el-Matbaatü’l-kübra’l-emîriyye, 1315), 5/456.

ğu mezhep imamının meşhur görüşü dışında hükmetmesi caiz olmadığı gibi kendi mezhep imamından başka bir müçtehidî taklit etmesi de caiz değildir.⁶¹

Şâfiî Mezhebinin Görüşü

İmam Mâverdi şöyle demiştir: Şafii mezhebinde olan bir kâdı vermiş olduğu hükümde Hanefî mezhebini taklit edebilir. Çünkü kâdı vermiş olduğu hükümde kendi görüşü ile icthad eder. Sonradan meydana gelen olaylarda/nevâzil ve ahkâmda mezhebinin icbâbına göre hüküm verme mecburiyeti yoktur. Şâyet icthadî Şafii'nin görüşüne götürüyorsa onu alır, Ebû Hanîfe'nin görüşünü almayı gerektiriyorsa onu alıp hükmeder.

Bazı İslam hukukçuları bir mezhebe bağlı olan bir kâdının başka bir mezhebi böyle taklit etmesini uygun bulmaz. Bundan dolayı, Şafii olan kâdı Hanefî görüşü ile Hanefî olan kâdı Şafii mezhebinin görüşüyle icthadî böyle yapmayı gerektirirse bile hükmedemez. Zira kâdı kendi mezhebi dışında hüküm ve kararlarda bulunursa vermiş olduğu hüküm ve kararlarda töhmet ve hileden ileri gelir. Bunun için yargıda kendi mezhebi içinde hüküm vermesi töhmeti giderir ve davalıları memnun eder. Bu ancak siyasetin gerektirmesi ve şer'î hükümlerin icâbetirmediği şeylerde olur. Çünkü bu durumda taklit sakıncalı ve icthad ise daha doğrudur derler.⁶²

Mühezzeb'te ise şöyle denilmiştir: “Kâdının kazasında bir hükmü taklit ederken sadece bir mezhebe bağlı kalması câiz değildir. Zira Allah Teâlâ “İnsanlar arasında hak ile hükmet!” (Sad:26) buyurmaktadır. Hak ise delilin gösterdiği. Dolayısıyla hak sadece bir mezhebin kendisiyle belirlenemez. Şâyet kâdı bir mezhebi taklit şartıyla tayin edilirse bu tayin batıldır. Çünkü şarta bağlanmıştır. Bu şart batıl olduğundan tayinde batıl olur.”⁶³

İmam Mâverdi bu konuda daha geniş ayrıntı vermiş ve şöyle demiştir: “Kâdıyı tayin eden yetkili kişi Hanefî veya Şâfiî olsa atadığı olduğu Şâfiî veya Hanefî

61 Ahmed İbrâhim Bey, *Mecmâ'atü makâlât ve buhûs*, 1/150; Ahmed b. Muhammed ed-Derdîr, *Şerhu'l-kebir* (Mısır: Daru'l-Maarif, ty.), 4/30.

62 Ahmed İbrâhim Bey, *Mecmâ'atü makâlât ve buhûs*, 1/150; Ali b. Muhammed el-Maverdi, *Ahkâmü's-sultâniyye ve'l-vilâyeti'd-diniyye*, thk Dr. Ahmed Mübarek el-Bağdadî (Kuveyt: Daru Kuteybe 1989), 91.

63 Ahmed İbrâhim Bey, *Mecmâ'atü makâlât ve buhûs*, 1/151; Ebu İshâk eş-Şirâzî, *el-Mühezzeb*, thk. Zekeriya Umeyrat (Beirut: Daru'l-kütübi'l-İlmiyye, 1995), 3/379.

kâdiya, sadece Şâfiî veya Hanefî mezhebiyle hükmetmesini şart koşsa bu hususta iki görüş vardır:

Kâdiyı tâyin eden yetkili kişi bütün hükümlerde bu şartı ileri sürerse tâyin edenin mezhebine muvafık olsun veya olmasın bu şart bâtıldır. Tayinin sahih olması ise onda emir ve nehyin dışına çıkaracak bir şart koşulmadığından dolayı caizdir. “Seni kâdi tayin ettim. Şâfiî mezhebince hükmet” şeklinde emir ile veya “Hanefî mezhebince hükmetme” şeklinde nehiyle tayin etse tâyin muteber şartlar emir veya nehiy içerse de fâsiddir. Bu şekilde tâyin olunan kâdının içtihadın gereği üzere hükmetmesi ister tayin edenin şartına uysun veya uymasın caizdir. Bu şekilde yetki sahibi tâyininde kâdiya caiz olmayan bir şart koşmuş olduğunu kendisi biliyorsa kusurludur. Şayet bilmiyorsa kusuru yoktur ancak hükmü bilmeden cehaletle tayin etse veya kadı tayin olursa da şart yine sahih olmaz.

Tayini şarta bağlayarak veya şarttan sonraya yaparsa “Şâfiî mezhebi dışında başka bir mezheple hükmetmemek şartıyla seni kâdi tâyin ettim” veya “Ebu Hanife'nin görüşleriyle hükmetmemek şartıyla seni kâdi tâyin ettim” gibi şartlarla olursa tâyin de batıl olur. Çünkü tayin fasid bir şarta bağlanmıştır. İmam Mâverdî daha sonra ikinci görüşü açıklamıştır.”⁶⁴

Hanbelî Mezhebinin Görüşü

Veliyü'l-emrin sadece bir mezhep içerisinde hükmetmesi şartıyla kadı tayin etmesi caiz değildir. Zira Allah Teâlâ “İnsanlar arasında hak ile hükmet” (Sad:26) buyurmaktadır. Hak olan ise sadece bir mezhepte olmaz, bazen o mezhep dışında da olur. Şayet veliyyü'l-emr sadece bir mezhepte hükmetmek şartıyla kâdiyı tayin ederse; satıştaki fasit şart gibi bu tayindeki şart batıl olup tayin ise sahih olur.⁶⁵

Ahmed İbrâhim Bey bu konuda mezheplerin görüşlerini naklettikten sonra bu asırda müctehid kâdının bulunmadığını ilim talebelerinin himmet ve gayretlerini doğru ilim yerine başka şeylere sarf ettiklerini, şer'î ilimlerin kışrının kışrıyla meşgul olduklarını, dünyevi hakir gayelere ilimi vesile kıldıklarını ve dünyevi maksatlara ulaştırılacak az bir ilimle yetindiklerini bunun için de, Allah için hasbî olarak ilme yönelmediklerini, kendilerini camit fikirli müteahirinin kokmuş kitap

64 Ahmed İbrahim Bey, *Mecmâ'atü makâlât ve buhûs*, 1/151; el-Maverdî, *Ahkâmü's-sultâniye*, 91.

65 Ahmed İbrahim Bey, *Mecmâ'atü makâlât ve buhûs*, 1/152; Mansur b. Yunus el-Buhûti, *Keşşâf kınâ' an-metni'l-iknâ'thk*. Muhmmmed Emin Danavî (Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1417/1997) 5/257.

birikintilerine bıraktıklarını, ondan susuzluklarını gidermek için avuçladıklarını, oysaki bu kitapların şüyu bulmuş fûru' ve çıkarımlarla, karışıklık, mantıksızlık, eksiklik, hata, kusur ve çelişkilerle dolu olduğunu her ne kadar doğru ilimden bazı şeyler arasında bulunsa da insanlara yolun kaybettirip şaşırttıklarını ifade eder. Eleştirilerinde daha da ileri giderek; işin karıştığını, müşidlerin bulunmadığını, önde gidenin yanıldığını, kılavuzun şaşkın olduğunu, hastalığın vücudu sararak kronik hale geldiğini, cehl-i mürekkebin kılavuzluk edip hükmettiğini belirtir. Müteaahirin kitaplarının yerine onların temiz ve saf kaynağı olan Allah'ın Kitabı, Resûlullah'ın sünneti ve selef-i salihînin yolu ile aranıza ne girdi? diye sorar. Hayrın hepsi bunlarda olmasına rağmen sizler nasıl sakim ile selimi, eğri olanla doğruyu sağlam olanla hastalıklı olanı ve kazançlı olanla kazançlı olmayanı değiştirdiniz. “*O hayırlı olanı o daha aşağı olanla değiştirmek mi istiyorsunuz?*” (Bakara:61) diye sitem eder.

Ahmed İbrâhim Bey, kâdının belirli bir mezheple hükmetmek üzere tayin edilmesinin faydalarını sadedinde: “Ahkâmın düzene sokulması, aralarında ihtilafın olmaması, olsa bile bunun az olması, yürürlükteki kanunları davacı ve dava vekillerinin bilmesi, hüküm verilmesi yönünden tatmin edici olması gibi faydalarını vardır. Zira belirli bir mezhebin kısıtladığından dolayı kâdının kendi hevâ ve hevesine meyledememesi, özellikle mezhebin en râcih görüşüyle hüküm vermesi zorunludur. Bizdeki uygulama da böyledir.” Diyerek açıklamada bulunur.⁶⁶

Kâdının belirli bir mezhebi taklit etmesinin zararlarını ise: “Çok uzun zaman öncesinden ve o zamanki birçok şartların günümüz şartlarıyla tamamen değişmesine rağmen söylenen bir sözün günümüzde benimsenmesi sebebiyle İslam Hukukunun camit hale gelmesinin ayıbıdır. Bizim mezheplerin görüşlerini şartların değişmesiyle değişebileceğini ve görüş farklılıklarını itibara alarak kabul etmemiz gerekir. Bunun için onlar: “İnsanların örfü değıştikçe hükümlerin değışmesi inkâr olunamaz” demişlerdir. Bugün amelî olarak bazı hükümlerin tatbik edilememesinin sebebi insanların hallerinin değışmesi veya o hükümlerin diğere mezheplerde daha hayırlısının mevcut iken tatbik edilmesinin güçlüğü vd. şeylerdir. Allah'ın dini kolaylık olup zorluk değildir. Dünyevî hükümlerin illeti insanların maslahatlarına göredir. Aynı zamanda bir imamın bütün görüşleri diğerelelerinden daha doğru

66 Ahmed İbrâhim Bey, *Mecmâ'atü makâlât ve buhûs*, 1/154.

olmayabilir. Bilakis bazı görüşleri doğru olmaktan çok uzak veya temelsiz şeyler üzerine bina edilmiş olabilir”⁶⁷diyerek eleştirir.

Ahmed İbrâhim Bey, Mümteddetü't-tuhr/ kadının temizlik halinin uzaması⁶⁸, zevcetü'l-mefkûd/kayıp koca, kadının kocasıyla yolculuğu, tefrîku bi'l-ayb/kusur sebebiyle ayrılık, deynü'n-nafaka/nafaka borcu vd. bazı meselelerde Hanefî mezhebiyle amel etmenin zorluğunu insanların hissettiklerini ifade eder.⁶⁹ Bazı dava vekillerinin oyunları nedeniyle işlerin daha da güç bir hale geldiğini, temiz olan din adına işledikleri şeyler, fazileti tahkir ve yükümlükleri inkâr etmeleri hat-ta Harût ve Marût'a öğretilenden daha kötüsünü, insanlara fesâdı öğretmeleri ki kalem onların yaptıkları ve yaptırdıklarını anlatmaktan münezzehtir.⁷⁰

67 Ahmed İbrahim Bey, *Mecmâ'atü makâlât ve buhûs*, 1/154-155.

68 Mümteddetü't-tuhr: “Hayız görmeye başlamış olduğu halde gebelikten veya sinn-i iyâs/menopozdan dolayı olmaksızın bir arızaya binaen uzun bir müddet âdetten kesilen kadındır.” (bkz: M. Erdoğan, *Fıkâh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019), 421.) Hanefî mezhebine göre Mümteddetü't-tuhr meselesinde iddetin neticelenmesi için menopoza yani elli beş yaşına kadar beklemek gerekir. Bu konuda zaruretten dolayı fetva, iddetin dokuz ay veya 1 sene içinde biteceğini ifade eden Maliki mezhebine göre dir.

Ömer Nasuhi Bilmen, bu konuda şöyle der: Eimme-i Hanefiyye'nin, mümteddetü't-tuhr hakkındaki icthadları, ihtiyata daha muvafık ise de, zaman itibarıyla mahzurdan salim değildir. İyâs çağına erinceye kadar başkasıyla evlenmeğe salâhiyeti olmayan öyle genç bir kadının bazı hayatî müşkilâta maruz kalacağı ve bunun iddet nafakası vermeğe mecbur olacak kocasının da büyük bir külfeti ihtihama mecbur kalacağı bedihîdir. Maahaza nafakanın devamını temin için kendilerinin mümteddetü't-tuhr olduklarını iddia edecek kadınlar da bulunabilir. Hâlbuki bu hususta Mâlikî eimmesinin icthadları bu gibi mahzurlardan halidir. Bunu içindir ki, Hanefî fukahâsından bazı eâzım, bu vechile iftâ edilmesi reyinde bulunmuşlardır. Daha muvafıkı, mümkün ise bu hususta Mâlikî hâkiminin hükümünün istihsâl etmektedir. Dürrü'l-Müntekâ. Bir aralık Türkiye mehakimi şer'iyyesinde tatbik edilmek üzere böyle bir madde tanzim edilmişti. (bkz: Ömer Nasuhi Bilmen, *İstulâhât-ı Fıkhiyye Kamusu*, (İstanbul: Bilmen Kitabevi, 1982) 2/374). Aile Hukuku Kararnamesinde de Maliki mezhebinin görüşü alınarak karara bağlanmıştır:

Madde 140: Mu'tedde zikrolunan müddet zarfında hiçbir hayız görmediği veyahud bir veya iki hayız gördükten sonra munkatı' olduğu takdirde eğer sinn-i iyâse vâsıl olmuşsa vusûl tarihinden itibaren üç ay, olmamış ise iddetin lüzümü zamanından itibaren dokuz ay iddet bekler.

“Zât-ı hayz olan genç bir zevce henüz iddetini ikmâl etmeksizin hayız münkati' olsa mezheb-i muhtâra göre sinn-i iyâse vâsıl olmadıkça üç hayız ikmâl edinceye değin beklemeğe mecburdur. Velev ki müddet-i medîde devam etsin. Sinn-i iyâsa vusûlünden sonra dahi üç ay iddet beklemesi lazım gelir. Bu re'y, iddetini ikmâl etmemesi hasebiyle zevc-i âhara varmaktan memnû olan zevce hakkında ne kadar muzırr ise, iddetini ikmâl edinceye değin onu infâka mecbur olan zevc hakkında da o kadar muzırrdır. Hâlbuki İmâm-ı Mâlik hazretlerine göre öyle bir zevce için iddetin lüzümü zamanından itibaren dokuz ay bekledikten sonra üç ay iddet beklemek kâfidir. Eâzım-ı müteahhîrîn-i Hanefiyye bu meselede İmâm-ı Mâlik kavliyle fetvâyı tecvîz etmişlerdir. İş bu lâyihada dahi kavli-i mezkûr kabul edilerek 140. madde o esas üzere kaleme alınmıştır.” (Bkz: *Osmanlı Aile Hukuku Kararnamesi*, Hz. Orhan Çeker (Konya: Mehîr Vakfı Yayınları 2017), 101).

69 Ahmed İbrahim Bey, *Mecmâ'atü makâlât ve buhûs*, 1/169.

70 Ahmed İbrahim Bey, *Mecmâ'atü makâlât ve buhûs*, 1/169.

4. Ahmed İbrâhim Bey'in Bazı Meselelerle İlgili Görüşleri

Ahmed İbrâhim Bey, 1914 senesinde Hüseyin Paşa'nın emriyle Ahvâl-i şahsiyye kanunlarında değişiklik komisyonunda yer almıştır. Daha sonra Hüseyin Paşa'nın yerine gelen Abdülhâlık Servet Paşa'nın emriyle 1915 yılında tekrar komisyon kurulmuştur. Bu komisyon evlilik, talak ve iddet ile ilgili hükümleri 1916 yılında karara bağlamıştır. Hazırlanan bu yeni tasarının 1917 yılında basımı yapılarak kadı ve avukatlardan oluşan bilirkişiler ile ilim ehline gözden geçirmeleri için dağıtılmıştır. Yasa tasarısına 70 kadar itiraz raporu 1917 Yılında komisyonda görüşülerek bazı düzeltmeler yapıldıktan sonra bu defa sadece ilgili kişiler adedinde aynı yıl basılmıştır. 1918 yılında komisyon tekrar bu taslağı gözden geçirerek yürürlüğe girmesi için son şeklini vermiştir. Ahkâm-ı Şahsiyyeye dâir yapılan bu tasarı Maliki mezhebine göre düzenlenen 6 madde ve İmam Yusuf'un görüşüne göre tanzim edilen 1madde iptal edilerek 1920 yılında yürürlüğe girmiştir.

Ahmed İbrâhim Bey İslam Hukukunun bazı konularına dâir görüş ve değerlendirmelerini ve söz konusu Ahkâm-ı Şahsiyye kanunu ile ilgili tesbitlerini 1928 yılında kaleme aldığı "Meşrû'u'l-kanuni'l-cedîdi'l-hâs bi-ba'zi ahkâmî'l-ahvâli's-şahsiyye" adlı makalesinde yapmıştır.

4.1. Üç Talak ile İlgili Görüşü

Mısır Ahkâm-ı Şahsiyye komisyonu 1916 yılındaki karar tasarısında 5 ve 6. Maddeler⁷¹ 1920 yılında yürürlüğe girmeden iptal edilmiştir. Bu maddeler daha sonra Ahmed İbrâhim Bey'in makalesinin tesiriyle 1929 yılında yürürlüğe girmiş diğer birçok İslam ülkeleri de aynı maddelere medeni hukuklarında yer vermişlerdir.⁷²

71 5. Madde: Kendisiyle bir şeyi yapma veya terk etme kastedilen müneccez olmayan talak vâki olmaz. 6. Madde: Lafız ve işaret olarak adede mukterin olan talak ancak bir talak olarak vaki olur.

72 Abdulvahhâb Hallâf, *Ahkâmü'l-ahvâli's-şahsiyye fi's-Şer'ati'l-İslâmiyye* (Kuveyt; Dâru'l-Kalem, 1990), 267; Menşürât Kânûniyye, "Kânûnu Ahvâli's-Şahsiyye Rakam 25 li-Sene 1929" (Erişim 25 Temmuz 2024); 108. maddenin 1. Fıkrası, el-Bevvâbe el-Kânûniyye el-Katariyye, "Kanûnu'l-Üsre" (Erişim 25 Temmuz 2024); 103. maddenin A fıkrası, Kanûnu'l-Ahvâli's-Şahsiyye li-Duveli'l-Halici'-Arabiyye, (Erişim 25 Temmuz 2024); 85. Madde, Kanûnu'l-Ahvâli's-Şahsiyye li-Devleti'l-İmârâti'l-Arabiyyeti'l-Müttehide, (Erişim 25 Temmuz 2024); 130. madde A bendi, Kanûnu'l-Ahvâli's-Şahsiyye li'l-Müslümîn (Erişim 25 Temmuz 2024); Riâsetü'l-Cumhûriyye, "Kanûnu'l-Ahvâli's-Şahsiyye" (Erişim 25 Temmuz 2024.); Yusuf Karadâvî, *Fetâvâ muâsıra* (Kahire: Dâru'l-Kalem, 2003), 2/118.

Ahmed İbrâhim Bey bu maddelerin dört mezhebin dışında büyük iki İmam İbn Teymiyye ve İbn Kayyim'ın görüşlerinden alındığını belirtir.⁷³ Bu görüşleri bunlardan önce ve sonra tercih eden bazı fakihler olduğunu ancak cumhurun ve dört mezhep imamının görüşlerinin bu iki maddeye muhalif olduğunu bundan dolayı bu maddelere karşı gelenler çok şiddetli tutum sergilemişlerdir. Avam halk dört mezhebe ülfet kesbetmiş ve güvenmişlerdir. Uzun yıllar boyunca bu alakayı daha da kuvvetlenmiştir. Her kişiye ülfet ve ünsiyet peyda ettiği şeyi terk edip ayrılmak bu alıştığı şeyden daha hayırlı olsa da zor gelir. Ahmed İbrâhim Bey'e göre şayet İbn Teymiyye ve İbn Kayyim kendi zamanlarından önce gelmiş olsalardı 1. Veya 2. Asırda o vakit cumhurun nazarında görüşleri dinlenir ve saygı gösterilirdi. Özellikle bu hususta idarecilerden yardımcı olsaydı bu görüşü yayma ve kuvvetlendirmeye çalışırlardı.⁷⁴

Din İşleri Yüksek Kurulu, şarta bağlı boşama (muallak talâk)" konusunda 10/07/2014 tarihinde şu mütalaada bulunmuştur: "Bu kurumdan ayrılırsam eşim boş olsun.", "Şunu yapmazsam eşim boş olsun." yahut "Şunu yaparsan boş ol." gibi boşama fiilinin şarta bağlandığı ifadelerin hangi sonuçları doğuracağı kullanan kişinin maksadına bağlı olduğundan hareketle bu gibi sözlerin; 1) Eşi ile arasındaki nikâh bağına sona erdirmek kastı ile söylenirse birer boşama ifadesi, 2) Söze kuvvet kazandırmak, bir işi teşvik ya da bir işe engel olmak amacı ile söylenmiş ise yemin olarak değerlendirilmesi gerektiği; "Falanca şu işi yaparsa boşsun." gibi karı-kocanın dışında üçüncü kişilerin fiiline bağlanan boşamaların, yemin anlamı taşımadığı için geçerli olduğu; şartlı boşama ifadelerinin ikrah altında söylenmesinin ise hiçbir sonuç doğurmayacağı; ileride yapacağı evlenme akdinin o anda boşama ile sonuçlanması şartına bağlı olarak yapılan boşamaların da herhangi bir hüküm ifade etmeyeceği mütalaa olundu."⁷⁵

İslâm'a göre evli çiftler arasında üç bağ vardır. Buna göre koca, eşini en fazla iki defa boşamışsa onunla evliliğini sürdürebilir. Üçüncü kez boşamakla aralarındaki evlilik bağı tamamıyla ortadan kalkmış olur.

73 Ahmed İbrahim Bey, *Mecmâ'atü makâlât ve buhûs*, 1/194.

74 Ahmed İbrahim Bey, *Mecmâ'atü makâlât ve buhûs*, 1/195.

75 Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), "Din İşleri Yüksel Kurulu Başkanlığı" (Erişim 25 Temmuz 2024).

İçlerinde Hanefî ve Şâfîilerin de bulunduğu fukahâ çoğunluğuna göre aynı anda verilen “üç boşama”, “üç talâk” olarak geçerli olup, bu takdirde koca, eşini tamamen boşamış olur.⁷⁶

Ashap ve tâbiînden bu boşamayı üç sayanlar olduğu gibi tek sayanlar da vardır. Böyle bir boşamanın tek talâk olacağı görüşünü savunanlar, İbn Abbas'ın rivâyet ettiği “Hz. Peygamber (s.a.s.) devrinde, Hz. Ebû Bekir'in devrinde ve Hz. Ömer'in hilafetinin ilk iki senesinde üç talâk bir talâk sayılırdı”⁷⁷ haberini ve yine İbn Abbas'ın rivâyet ettiği, “Rükâne, karısını bir mecliste üç talâk ile boşamıştı ve bunun için çok üzülüyordu. Hz. Peygamber (s.a.s.) ona, “Onu nasıl boşadın?” diye sordu. Rükâne “üç talâk ile boşadım” dedi. Resûlullah (s.a.s.) ona, “Tek mecliste mi?” dedi. O da “evet” cevabını verdi. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.s.) “O bir talâktır. İstersen ona dönebilirsin”⁷⁸ buyurdu anlamındaki hadisini delil getirmişlerdir.

Din İşleri Yüksek Kurulu'nun benimsediği görüşe göre, aynı anda veya ric'at olmadıkça yapılan boşamalar tek boşama sayılır. Bu durumda boşama ric'î (yeni bir nikâh akdi yapmaya gerek kalmaksızın kocaya tek taraflı olarak evliliği sürdürme hakkı veren boşama) ise taraflar, iddet içinde yeni bir nikâha gerek olmaksızın, boşama bâin (geri dönüşü ancak yeni bir nikâh akdi yapmakla mümkün olan boşama) ise veya iddet bitmiş ise tarafların rızaları ile yeni bir nikâh kıyarak evliliklerini sürdürebilirler.

4.2. Kaza ve Fetvâda Dört Mezhebin Dışına Çıkmak

Ahmed İbrâhim Bey kaza ve fetva vermede dört mezhebin dışına çıkmayı caiz görmeyenlerin argümanlarını onların ağzından kısaca şöyle ifade eder: “Bu hususta fazilet sahibi âlimler şöyle demişlerdir: “Dört mezhebin dışında taklid, şayet taklid edilen görüşün nisbeti sahih ise ve o imamdan mazbut olarak biliniyor ise bir şahsın hususi olarak kendisi hakkında caizdir. Ancak kazâda bir kâdının

76 Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs Şâfîî, *el-Ümm* (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1410/1990), 6/473; Ebû Saîd Abdüsselâm b. Saîd b. Habîb et-Tenûhî Sahnûn, *el-Müdevvenetü'l-kübrâ* (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye 1994), 2/3; Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Ca'fer b. Hamdân Kudûrî, *el-Muhtasar*, thk. Said Bekdaş, (Beyrut: Daru'l-beşâiri'l-İslâmiyye 1431/2010), 3/37-38; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 2/61.

77 Müslim, “Talâk”, 15.

78 Ebû Dâvûd, “Talâk”, 9-10, 13-14; Tirmizî, “Talâk”, 2.

kendi mezhep imamının râcih görüşü dışında hüküm vermesi caiz değildir. Dört mezhebin dışında kazada bulunmak; özellikle müdevven ve muharrar olan mezheplerin dışına çıkmak caiz değildir.

Sonuç; kazada ve fetvada dört mezhebin dışına çıkmak caiz değildir. Zira bunlar bize mütevâtir veya meşhur olarak nakledilmişlerdir. Bunların dışındaki mezhepler ise bunların hilafına olarak böyle değildir. Zira o mezhep sahipleri o icthadtan dönmüş olabilirler veya o görüşün onlara nisbeti sahih değildir. ... Bu konuyu uzata bildikleri kadar uzatmışlardır dilersen araştır...⁷⁹

Derim ki bu konularda tartışma kapısını açmayı kınamak bu kuralları koyanların omuzundadır. Zira onlar başlatmışlardır. Bununla öğünebilirler. Ancak takliden tesiri altında kalarak ve taklide tutunup din edinenler ile sonu gelmeyen bir dedi koduyla cedelleşmemek gerekir. Bilakis tam bir ciddiyetle açıkça onlara şöyle denilmesi gerekir: Kitap ve sünnetten şer'î nasların geneli sübutu ve delâleti kat'îdir. Bunları kesin bir şekilde almak gerekir. Bunların dışında kalanlar ise icthadî olup nerede olursa ve nasıl bulunursa bulunsun râcih maslahata göre alınır. Bununla birlikte delâleti kat'î olmayan naslarda şer'îatin maksatları gözetildiği gibi nasları te'vîl etmede de Arapça dil kaidelerine riayet edilir. Eğer bizler bu yolda gidersek umduğumuza nail oluruz. Gitmez isek olamayız. Yemin ederim ki bu hususta bizi geçen biri olsaydı bizi anlardı. Ancak şuanda bizler bütün dünyada şer'î yasamanın bayraktarlığını yapıyoruz."⁸⁰

Ahmed İbrâhim Bey'e göre esas olan delili kat'înin ve râcih olan maslahatın gerektirdiğini yapmaktır. Yoksa falanca müctehidin sözü olması yeterli değildir. Bilakis hüccetin teyid ettiği şey, râcih olan söz olup söyleyenin falanca veya başka biri olmasının bir önemi yoktur.

Zira Ahmed İbrâhim Bey'e göre biz herhangi bir meselede İmam Mâlik veya Şâfi'nin bir görüşünü seçtiğimizde o görüşü sırf İmam Mâlik veya Şâfi demiş diye seçmiyoruz. Bilakis o sözün alınmasını şart ve deliller gerektirdiği için alırız. İctihadın alanına giren konularda bizler insanların maslahatına uygun olan ne ise onu alırız. Bizler şer'î yasama da daima maslahatı gözetiriz. Maslahatın yolundan sağa veya sola ayrılmayız.

79 Ahmed İbrahim Bey, *Mecmâ'atü makâlât ve buhûs*, 1/195.

80 Ahmed İbrahim Bey, *Mecmâ'atü makâlât ve buhûs*, 1/195.

Deniliyor ki: İctihad kapısı kapalı olduğundan mukallid olmaktan başka çaremiz yoktur. Dört mezhebi taklid etmek daha hayırlı değil midir? Zira bu mezhepler muharrer ve mühezzep olup sahiplerinden sübutunda şüphe yoktur.

Bunun cevabı bu makamdan başka makamdadır. Ancak burada şöyle deriz: Bizler Allah Teâlâ'nın kitabına muhatapız onun dışındaki insanların görüşlerine değil! Ya hitaba ehil olur onu fehmedip anlarız; zira bizler için Allah'ın kitabı ve Rasüllah'ın aydınlatıcı beyanlarından hüküm almak vardır veyahut hitaba ehil olamayız. Bunun olmasından Allah korusun! O zamanda bizden teklif düşer bu da sizlerin hoşuna gider mi?

4.3. DNA ile Nesebin Tesbiti

Ahmed İbrâhim Bey nesebin sabit olma yolları 1-nesebin döşek (nikâh / akid), 2. delil 3. nesebin ikrarı- istilhak(oğlumdur diye dava etmek), neseb davası 4. Cumhurun isbat ettiği kıyâfe⁸¹ hükmü ile neseb olmak üzere zikrettikten sonra sözlerine şöyle devam eder: “ Bu gün bilim kan testi sonucu DNA ile nesebin tesbitine ulaşmıştır. Ancak bu biyolojik neseb olup şer‘î neseb değildir. Bu iki neseb bir diğerini zorunlu kılmaz. Başka bir delil olmadıkça nesebin tesbitinde DNA testi zayıftır. Çünkü İmam Buhârî, Müslim ve diğerlerinin rivayet ettikleri: “Çocuk doğduğu döşeğe/nikâha aittir. Zina eden kişi için ise mahrumiyet vardır.”⁸² Bu hadisinden anlaşılan doğan çocuk nikâh kaim oldukça kocaya aittir. Zina eden kişi için ise zarar ve kayıptan başka bir şey yoktur.

Âlimler firâşın başlangıcı hakkında ihtilaf etmişlerdir.

1. Ebu Hanîfe ve ashabına göre firâş nikâh akdinin hemen ardından sabit olur.

81 Kâfe: Kâif kelimesinin çoğulu olup bir çocuğun azalarına bakarak baba veya kardeşiyle arasındaki benzer yönlerden hareketle firasetiyle nesebini bilen kişidir. Kıyafe ilmiyle nesebin tesbiti konusunda fakihler ihtilaf etmişlerdir. Cumhura göre caizdir. Ebu Hanife ve ashabı ise cumhura muhalefet etmişlerdir. (Alâüddin Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed Kasânî, *Bedâi' u's-sanâi' fi tertîbi's-şerâi'*, (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1986), 6/244; Ebü'l Hüseyin İbn Ebi'l-Hayr Yahya b. Salim b. Esâd İmrânî, *el-Beyân fi mezhebi'l-İmâm eş-Şâfi'* (Beyrut: Daru'l minhâc, 1421/2000), 8/35; Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. İdris b. Abdürrahim Karafî, *el-Furûk*, thk. Ömer Hasan el-Kıyyâm (Beyrut: Müessesetü'r-risâle,2014), 4/91.) Ayrıca daha geniş bilgi için bkz: Mehmet Serhan Tayşi, “Kıyâfe” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 25/507.

82 Buhârî, “Büyü”, 3, 100, “Husûmât”, 6, “Vesâyâ”, 4, “Megâzi”, 53, “Ferâiz”, 18, 28, “Hudûd”, 23, “Ahkâm”, 29; Müslim, “Radâ”, 36, 37; Ebu Dâvud, “Talak”, 34; Tirmizî, “Radâ”, 8, “Vesâyâ”, 5; İbn Mâce, “Nikâh”, 59, “Vesâyâ”, 6; İmam Malik, Muvatta', “Akdiye”, 20.

2. Cumhura göre firâş adet olarak vatyden/cinsel beraberlikten önce olmaz.

3. İbn Teymiyye'ye göre firâş ancak kesin olan duhul ile sabit olur.

Ahmed İbrahim Bey şöyle devam eder: “Çocuğun evliliğin meyvesi olduğunu düşünüldüğünde şer‘î babanın insanlar içinde öncelikli olmasıdır. Hadisin ifadesinden anlaşılan budur. Öyle ise çocuk döşek sahibi yani şer‘î kocanıdır. Zira hanımıyla tek bir döşekte uyur. Onun dışındaki ise asla onunla uyuyan olarak kabul edilemez. İsterse çocuğun biyolojik babası olsun. Firâş/döşek şeri‘atin nazarında şer‘î bir karîne olarak itibar edilir ki kesin olarak çocuk şer‘î kocanıdır başka ihtimallerde olsa onun dışında başkasının değildir.”⁸³

Ahmed İbrâhim Bey, “Turuku İsbâti’ş-şer‘îyye” adlı makalesinde fakihlerin karineyi kanunî ve şer‘î karine olmak üzere iki kısma ayırdıklarını kanunî karenin kanun koyucunun istinbat ettiği şeyler olarak kanun maddelerinde açık naslarla belirttiği ve kadınlara amel etmelerini zorunlu kıldıklarını. Şer‘î karine ise görünmeyen gizli bir şeyi görünene raptetmek birincinin varlığını ikincinin varlığına tabi kılmaktır. Bu bağlama ya şâri’in nası veya müctehid imamların icthadıyla olur ki onların sözleri şer‘î icthadî olarak mukallidleri tarafından amel etmeleri gerekir. Bazı örnekler:

Döşek sahibi bir kocadan sahih nikâhla nesebin sübutu kendisine takdir edilen hamilelik müddeti içerisinde zevcenin çocuk doğurması şer‘an döşek karinesidir. Bu konuda nas vârid olmuştur ki o da Efendimiz Aleyhisselam’ın: “Çocuk doğduğu döşeğe aittir”⁸⁴ hadisidir. Başkasından olma ihtimali bulunmasına rağmen. Ancak bu durumda şâri’ kocaya lianla çocuğun nesebini reddetmeye izin vermiştir. Her ne zaman lianın şartları oluşursa doğan çocuğun nesebi lianla son bulur. Lakin yine de başkasının nesebine katılmaz. Özetle; zevceden sahih nikâhla doğan her çocuk şâri’in nası ile kocanıdır. İsterse deliller çocuğun ondan olmadığını gösterebilir zira bu delillere itibar edilmez.”⁸⁵

Ahmed İbrâhim Bey kan testi ile ilgili bilimsel araştırmaların neticesi olarak (DNA) ile neseb tesbitinin yapılması durumunda çocuğun şer‘î babaya nisbet edi-

83 Ahmed İbrahim Bey, *Ahkâmü’l-ahvâli’ş-şahsiyye*, 1/543-544.

84 Buhârî, “Hudûd”, 23, “Ferâiz”, 18, 28, “Buyû”, 3, 100, “Husûmât”, 6, “Vasâyâ”, 4, “Meğâzi”, 53, “Ahkâm”, 29; Müslim, “Radâ”, 36, 37; Ebû Dâvûd, “Talak”, 34; Tirmizî, “Rada”, 8, “Vesâyâ”, 5; Nesâî, “Talak” 48; İbn Mâce, “Nikah”, 59, “Vesâyâ”, 6; İmam Malik, Muvatta, “Akdiye”, 20.

85 Ahmed İbrahim Bey, *Mecmâ’atü makâlât ve buhûs*, 4/352-353.

leceğini ifade eder. Bu hususta şu açıklamayı yapar: “Bir adam evli bir kadınla zina etse sonra o evli kadın zina etmiş olduğu adamdan hamile kalarak çocuk doğursa bu çocuk kocasının şer’î evladı olur. Zina eden adamın ise biyolojik evladı olur. Lakin şeri’at bu duruma bir kaide vazetmiş ve “çocuk doğduğu döşegindir” demiştir. Bundan dolayı doğum hakları ve sorumlukları şer’î baba ile çocuk arasında sabit olup biyolojik baba ile sabit olmaz. Bu konuda şâri’in/hüküm koyucunun bu nasında ümmetin bütün müctehidleri icma etmişlerdir. Bundan dolayı kan testinin sonucunun şer’î babadan nefyedilmesi için bir kıymeti yoktur. Zira bu konudaki nasa çelişir. Kan testinin durumu kâifin sözünün durumu gibidir.”⁸⁶

4.4. Telgraf Telefon ve Radyo ile Yapılan Akitler

Ahmed İbrâhim Bey, güncel yenilik ve meseleleri yakından takip etmiş ve İslam Hukukundaki hükümlerini açıklamıştır. Telgraf ve telefonla yapılan akitlerin geçerli olduğunu 1934 yılında neşredilen “el-Ukûd ve’ş-şurût ve’l-hiyarât” isimli makalesinde ilk defa o dile getirir:

“Telgrafla akit mektupla akit gibidir. ...Telefonla akide gelince; aralarında konuşma ne kadar uzarsa uzasin zahir olan müşafeheten/yüzyüze yapılan akit gibidir. Akit yapanların her ikisi de sanki bir mecliste kabul edilir. İttihad-ı meclis mefhumundan kastedilen mana telefonun her iki tarafından birinin diğerinin sözünü duyması ve açıklamasıdır. Bu da telefonla elde edilmektedir.

Radyo ile yapılan akitler de geçerlidir. Gazetelerin bu günlerde naklettiklerine göre İsviçre’de genç bir kadın Amerika’daki geç bir erkekle aralarında 4200 km mesafe bulunmasına rağmen radyo vasıtasıyla evlenmişlerdir. Dolayısıyla radyo ile yapılan akitler telefonla yapılan akitler gibidir. Maksat akit yapanların iradelerinin hangi surette olursa olsun ortaya çıkmasıdır.⁸⁷ Tesbitini yapar.

Sonuç

XIX. Yüzyıl Mısırlı fakîh Ahmed İbrâhim Bey, telif etmiş olduğu kitaplarında ve kaleme aldığı makalelerinde bir fakihte bulunması gereken vasıflara haiz olduğunu göstermiştir. Yaşadığı dönemde meydana gelen yeni olaylara farklı

86 Ahmed İbrahim Bey, *Kitabü’ş-şeri’ati’l-İslâmiyye turuki’l- kazai fi’ş-şeri’ati’l-İslâmiyye*, nşr Vasıl Alaaddin Ahmed İbrâhim (Mısır: el-Mektebtü’l-Ezheriyye li’t-türâs, 1431/2010), 682.

87 Ahmed İbrahim Bey, *Mecmâ’atü makâlât ve buhûs*, 4/20.

çözümler üretmiştir. İslam Hukukunun donukluğunun sebebinin mezhepleri körü körüne taklit olduğunu vurgular. Kur'an ve sünnetin kat'î nasları ile amel etmenin bir zorunluluk olduğunu ancak bunların dışında kalan zannî naslarda ise ichtihadın mevzu bahis olduğunu, maslahat ve makasidın öncelikli olması gerektiğini savunmuştur. Modern bilimsel verilerle çelişen geçmiş fakihlerin verdiği bazı ichtihad ve fetvaların değişmesinin elzem olduğunu belirtmiştir. Yetiştirmiş olduğu Muhammed Ebu Zehre, Ali el-Hafif ve Abdülvehhab Hallâf gibi öğrencileri onun öğretileri sonucunda Mısır başta olmak üzere diğer İslam ülkelerinde İslam Hukukunun işlevselliğini devam ettirmişlerdir.

İslam Hukukunun donukluktan kurtulması için büyük çaba göstermiş ve kendisi Hanefî mezhebine mensup olmakla birlikte asrın ve insanların ihtiyaçlarına binaen dört mezhep dışında Zâhiriyye, Zeydiyye, İmâmiyye, ve İbâziyye gibi mezheplerin ichtihadlarından istifade etmek gerektiğini dile getirmiştir. Ahmed İbrâhim Bey ferdî ichtihad yerine her İslam ülkesinin bünyesinde ichtihad heyeti kurulmasını ilk defa dile getirmiştir. Bu heyette yer alan üyelerin hiç değilse yekününün ichtihad şartlarını haiz olması ve takva ehli kimselerden oluşmasını ifade etmiştir. İslam Hukuku yerine Avrupa kanunlarının iktibas edilmesine şiddetle karşı çıkmıştır. İslam Hukukunun günümüzde uygulanması bağlamında yeniden ihyasını sağlayacak ve güncel fıkıh problemlerini çözüme kavuşturacak yegâne unsurun taklid değil ichtihad olduğuna ve ichtihadın işlevsel olabilmesinin de kurumsal anlamda heyet ichtihadına bağlı olduğuna vurgu yapmıştır. Ayrıca bu ichtihad heyetinde yer alacak kişilerin İslam hukukunun yanı sıra bilirkişi olarak ekonomi, sosyoloji, tıp vd. disiplinlerde uzman olan kişilerin de yer almasının önemine işaret etmiştir. Ahmed İbrâhim Bey'in bu önerileri kendisinden sonra Mısır'da Ezher İslâmî Araştırmalar Akademisi başta olmak üzere Mekke'de İslam Fıkıh Akademisi olarak hayat bulmuştur.

Ahmed İbrahim Bey vermiş olduğu derslerinde ve telif etmiş olduğu kitap ve makalelerinde meselelerin âyet ve hadisten delillerini zikrederek hikmeti üzerin durur, mezhep imamlarının delillerini karşılaştırır, kuvvetli ile zayıf görüşleri bir diğerinden ayırarak maslahatı önceleyip insanların ihtiyacına göre tercihini yapar.

Bütün bu özellikler dikkate alındığında İslam Hukuku alanında araştırma yapanların yeni gelişmelere ayna tutacak fikhî görüşler üreten İslam hukukçusu Ahmed İbrâhim Bey üzerine akademik çalışmaların yapılması bir vecibedir.

Kaynakça

- Abaza, İbrâhim Desûkî. “eş-Şeyh Ahmed İbrâhîm”. *Mecelletü'r-risâle* 13/642 (1945), 44-45.
- Ahmed Cevdet Paşa, *Karşılaştırmalı Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye*, haz. Ahmet Akgündüz İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2. Basım, 2017.
- Ahmed İbrâhim Bey. “Tahsîsü'l-kazâ ve bahsün fihi”. *Mecelletü Külliyyet'il-hukuk* 1/157 (1927), 22-28.
- Ahmed İbrâhim Bey. *Ahkâmü'l-ahvâli 'ş-şahsiyye fi 'ş-şeriatî'l-İslâmiyye ve'l-kanun*. nşr. Vasıl Alaaddin Ahmed İbrâhim. 2 Cilt. Mısır: Matabiu Dârü'l-Cumhuriyye li's-Sahafe, 5. Basım, 1424/2003.
- Ahmed İbrâhim Bey. *Kitabü 'ş-şerî'ati'l-İslâmiyye turukî'l-kazai fi 'ş-şerî'ati'l-İslâmiyye*. nşr. Vasıl Alaaddin Ahmed İbrâhim. Mısır: el-Mektebtü'l-Ezheriyye li't-türâs 1431/2010.
- Ahmed İbrâhim Bey. *Mecmâ'atü makâlât ve buhûs*. thk. eş-Şeyh Eşref Sa'ad el-Ezherî vd. 4 Cilt. Kahire: Daru'l-fulk, 1439/2017.
- Ahmed İbrâhim Bey. *Turuku isbâti 'ş-şer'iyye maa ihtilâfi'l-mezâhibi'l-fikhiyye ve sûkî'l-edilleti ve muvâzeneti beyneha sümme mükârenetü bi'l-kânun ve muallakan aleyhi bi ahkâmî'n-nakz*. Mısır: Matbaatü'l-Kâhireti'l-hadis li'ttibâa, 1405/1985.
- Allâm, Muhammed Mehdî. *el-Mecma' iyyûn fi hamsîne 'âmen*. Kahire: Mecmaü'l-Lugati'l-Arabi, 1406/1986.
- Aydın, Mehmet Âkif. “Ali el-Hafîf” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/395. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Bevvâbe el-Kânûniyye el-Katariyye. “Kanûnu'l-Üsre”. Erişim 25 Temmuz 2024. <https://www.almeezan.qa/LawView.aspx?opt&LawID=2558&>
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Alî. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ. 10 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1424/2003.
- Bilmen, Ömer Nasûhi. *Istilâhât-ı Fikhiyye Kamusu*. 8 Cilt. İstanbul: Bilmen Kitabevi, 1982.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u 'ş-şahîh*. nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr. 8 Cilt. Beyrut: Dârü Tavki'n-Necât, 2. Basım, 1422/2001.
- Buhûtî, Mansur b. Yunus. *Keşşâf kınâ' an-metni'l-iknâ'*. thk. Muhammed Emin Danavî. 5 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1. Basım, 1997.
- Cevziyye, İbn Kayyım. *İ'âmü'l-muvakkîn*. thk. Muhyiddin Abdülhamid. 4 Cilt. Beyrut: Daru'l-fikr, 2. Basım, 1397/1977.
- Cumhûriyyetü'l-Arabiyyetü's-Sûriyye. “Kanûnu'l-Ahvâli'ş-Şahsiyye”. Erişim 25 Temmuz 2024. <http://parliament.gov.sy/arabic/index.php?node=201&nid=11333&ref=tree&>
- Dârekutnî, Ebû'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed. *Sünenü'd-Dârekutnî*. thk. Şuayb el-Arnaut, vd. 5 Cilt. Beyrut: Müesssetü'r-Risâle, 1424/2004.
- Dârü'l-İftâ'. “Kanûnu'l-Ahvâli'ş-Şahsiyye”. Erişim 25 Temmuz 2024. <https://www.aliftaa.jo/ShowContent.aspx?Id=205>.
- Derdîr, Ahmed b. Muhammed. *Şerhu'l-kebîr*. 2 Cilt. Mısır: Daru'l-Maarif, ty.

- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. “Şarta Bağlı Boşama”. Erişim 25 Temmuz 2024. <https://kurul.diyanet.gov.tr/Karar-Mutalaa-Cevap/4476/sarta-bagli-bosama--muallaktalak>
- Ebü Dâvûd, Süleymân b. Necâh el-Kurtubî el-Ümevî. *Sünen-i Ebu Dâvûd*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyyeti Sayda, ty.
- Ebu Gudde, Abdullfettah. *Terâcimü sitte min fukahâ 'i l- 'âlemi 'l-İslâmî fi 'l-karni 'r-râbi ' 'aşer ve âsârühümü 'l-fikhiyye*. Halep: Mektebetü'l-matbuâtî'l-İslâmiyye, 1417/ 1997.
- Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019.
- Gandûr, Ahmed. el-Ahvâlu'ş-şahsiyye fi teşri'l-İslâmî mea beyâni kanûni'l-ahvâli'ş-şahsiyye li'l-kadâi fi mehâkimi'l-Kuveyt. Kuveyt: Mektebetü'l-Felâh, 2006.
- Haccac, Ebü'l-Hüseyn el-Kuşeyri en-Nisaburi Müslim b. *Sahih-i Müslim*. hz. Muhammed Salih Haşim, 9 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415/1994.
- Hallâf, Abdülmün'im. “Abdülvehhâb Hallâf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/286. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Hallâf, Abdulvahhâb, *Ahkâmu'l-ahvâli 'ş-şahsiyye fi 'ş-Şeriatî 'l-İslâmiyye* Kuveyt; Dâru'l-Kalem, 1990.
- Hallâf, Abdülvehhâb. “eş-Şeyh Ahmed İbrâhîm Bek”. *Mecelletü'l-kânûn ve'l-iktisâd* 17/1 (1945) 22-23.
- Hüsrev, Molla. *Düreri 'l-hukkâm fi şerhi gureri 'l-ahkâm*, 3 Cilt. İstanbul: Harf İlmî Araştırma ve Geliştirme Merkezi, 2022.
- İbn Mâce, Ebü Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el- Kazvînî. *Sünen İbn Mâce*, thk. Muhamed Fuad Abdülbâki. 2 cilt. by., Daru İhyai Kütübîl-Arabiyye, ty.
- İbn Rüşd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî. *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*. 4 Cilt. Kâhire: Dârü'l-hadîs, 2004.
- İmrânî, Ebü'l Hüseyin İbn Ebi'l-Hayr Yahya b. Salim b. Esâd. *el-Beyân fi mezhebi 'l-İmâm eş-Şâfiî*. 14 Cilt. Beyrut: Daru'l minhâc, 1421/2000.
- Kanûnu'l-Ahvâli'ş-Şahsiyye li-Devleti'l-İmârâti'l-Arabiyyeti'l-Müttehide. Erişim 25 Temmuz 2024. <https://courts.rak.ae/Shared%20Documents/Lawsanddecisions/%20القانون%20الشخصية.pdf>
- Kanûnu'l-Ahvâli'ş-Şahsiyye li-Duveli'l-Halîci'-Arabiyye. Erişim 25 Temmuz 2024. <https://adlm.moj.gov.sa/attach/951.pdf>
- Kanûnu'l-Ahvâli'ş-Şahsiyye li'l-Müslümîn. Erişim 25 Temmuz 2024. <http://www.lawsofsudan.net/dmdocuments/ahwal.pdf>
- Kânunu Medenî. Erişim 25 Temmuz 2024. https://www.usb.ac.ir/FileUpload/7242_2017-3-8-12-27-22.pdf
- Kânûnu'l-Üsre. Erişim 25 Temmuz 2024. <https://www.joradp.dz/trv/afam.pdf>
- Karadâvî, Yusuf. *Fetâvâ muâsıra*. 4 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kalem, 2003.
- Karafî, Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. İdris b. Abdürrahim. *el-Furûk*. thk Ömer Hasan el-Kıyyâm. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-risâle,2014.

- Kasânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed. *Bedâi' u's-sanâi' fi tertîbi 'ş-şerâi'*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1986.
- Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemü'l-müellifin*. 15 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1. Basım, 1982.
- Köse, Saffet. "Muhammed Ebû Zehre". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/517-520. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Kudûrî, Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Ca'fer b. Hamdân. *el-Muhtasar*. thk. Said Bekdaş. 6 Cilt. Beyrut: Daru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 1431/2010.
- Mâlik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes el-Asbahî el-Yemenî. *el-Muvatta'*. thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî. 2.Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1406/1985.
- Maverdî, Ali b. Muhammed. *Ahkâmü's-sultâniyye ve'l-vilâyeti'd-diniyye*. thk. Dr. Ahmed Mübarek el-Bağdadî. Kuveyt: Daru Kuteybe, 1. Basım, 1989.
- Menşûrât Kânûniyye. "Kânûnu Ahvâli's-Şahsiyye Rakam 25 li-Sene 1929". Erişim 25 Temmuz 2024. <https://manshurat.org/node/12369>
- Na'sânî, Bedreddin el-Halebî. *et-Ta'limü ve İrşâd*, Kahire: Daru'l-kâdirî, 1429/2008.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb. *Sünenü'l-Kübrâ*. thk. Hasan Abdülmünim Şelbi. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- Osmanlı Âile Hukûku Kararnamesi*. hz. Orhan Çeker. Konya: Mehîr Vakfı Yayınları, 5. Basım, 2017.
- Özel, Ahmet. "Ahmed İbrâhim Bey". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/292. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Özel, Ahmet. "İbn Âbidîn, Muhammed Emîn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/292-293. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Râzî, Fahreddin. *et-Tefsîrû'l-kebir*. 16 Cilt. Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1425/2004.
- Riâsetü'l-Cumhûriyye. "Kanûnu'l-Ahvâli's-Şahsiyye". Erişim 25 Temmuz 2024. https://yemen-nic.info/db/laws_ye/detail.php?ID=11351
- Sahnûn, Ebû Saîd Abdüsselâm b. Saîd b. Habîb et-Tenûhî. *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*. 5 Cilt. Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1994.
- Sivâsî, Kemal İbn Hümam. *Fethu'l-kadir ve meahu el-inâye şerhi'l-hidâye*. 9 Cilt. Mısır: el-Matbaatü'l-kübra'l-emîriyye. 1315.
- Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs. *el-Ümm*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1410/1990.
- Şebîr, Osman. *Ahmed İbrâhim Bey fakîhü'l-asr ve müceddidi sevbi'l-fikhi fi Mısır*. Dimeşk: Daru'l-kalem, 2010.
- Şirâzî, Ebu İshâk. *el-Mühezzeb*, thk. Zekeriya Umeyrat. 23 Cilt. Beyrut: Daru'l-kütübi'l-İlmiyye, 1995.
- Tayşî, Mehmet Serhan, "Kıyâfe" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 25/507. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemî. *Sünenü'l-Tirmizi*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir vd. Kahire: Matbatü Mustafa el-Bâbi el-Halebî, 1978.

Tirmizî, Ebû İsa Muhammed İsa, *Sünenu 't-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şakir - Muhammed Fuad Abdulkakî. 5 cilt. Beyrut: Dâru'l-Fıkr, ty.

Zeylaî, Osman b. Ali. *Tebyinü 'l-hakâyık şerhi kenzi 'd-dekâik ve bihâmişihî haşiyetü 'ş-şeyh Ahmed Şelbî*. 7 Cilt. Mısır: el-Matbaatü'l-kübra'l-emîriyye, 1315.

Zirikli, Hayreddin. *el-A'lâm*. 8 Cilt. Beyrut: Daru'l-malâyîn, 15. Basım, 2002.